

Aleksandar Ranković i djelovanje Uprave državne bezbjednosti (UDB-e) od 1944. do 1966.

Milković, Valentina

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:083358>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Valentina Milković

**Aleksandar Ranković i djelovanje Uprave državne bezbjednosti
(UDB-e) od 1944. do 1966.**

Diplomski rad

Mentorica: doc.dr.sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2016. godina

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Valentina Milković

**Aleksandar Ranković i djelovanje Uprave državne bezbjednosti
(UDB-e) od 1944. do 1966.**

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističke znanosti, znanstveno polje povijest,
znanstvena grana hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentorica: doc.dr.sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2016. godine

Sažetak

Odjeljenje za zaštitu naroda (OZN-a) bila je jugoslavenska sigurnosno-obavještajna služba koju je Tito osnovao u Drvaru 13. svibnja 1944. godine. Prilikom osnivanja naznačeno je da će se OZN-a baviti obavještajnim i kontraobavještajnim djelovanjem, no njezina prava funkcija bila je pomoć u uspostavi i očuvanju komunističkog poretka u Jugoslaviji. Nakon reorganizacije 1946. godine, OZN-a je svoje djelovanje nastavila pod nazivom Uprava državne bezbjednosti (UDB-a). Od početka je bila popunjavana najtvrdokornijim komunistima na čelu s Aleksandrom Rankovićem. Velike zasluge OZN-a odnosno UDB-a stekla je još za vrijeme rata u obračunu s narodnim neprijateljima, a kasnije u obračunu sa svim političkim protivnicima komunističke partije. Također, UDB-a je služila i kao sredstvo kontrole nad samom partijom. Bila je izvor moći za njezinog rukovoditelja Aleksandra Rankovića koji je svoj vrhunac doživio 1963. godine kada ga je Tito imenovao potpredsjednikom Republike. Činilo se kako će upravo on biti nasljednik Tita, no zbog različitih okolnosti Tito se odlučio na smjenu Rankovića. Na Četvrtoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije koja se održala na Brijunima u lipnju 1966. godine iznesene su brojne optužbe na račun UDB-e i Rankovića od kojih je najznačajnija bila prisluškivanje najviših državnih i partijskih dužnosnika, uključujući i samoga Tita. Brijunski plenum značio je politički kraj Rankovića te otvaranje puta reformama ne samo službe sigurnosti već i Saveza komunista Jugoslavije.

Ključne riječi: OZN-a, UDB-a, Aleksandar Ranković, Brijunski plenum

1. Uvod.....	4
2. Dolazak Komunističke partije Jugoslavije na vlast.....	5
3. OZN-a.....	7
3.1.Ciljevi i djelokrug rada OZN-e.....	8
3.2.Ustroj OZN-e.....	10
3.3.Djelovanje OZN-e.....	10
3.3.1. OZN-a i Katolička crkva.....	12
4. Reorganizacija OZN-e i nastanak UDB-e.....	14
4.1.Ustroj UDB-e.....	14
4.2.Djelovanje UDB-e.....	15
4.2.1. Nedostupnost podataka.....	16
4.2.2. Nadziranje nastavničkog kadra i otvaranje dosjea.....	17
4.2.3. Sukob s Informbiroom.....	17
4.3.Prve kritike na račun UDB-e.....	18
5. Aleksandar Ranković.....	20
5.1.Važnije funkcije.....	23
5.2.Rankovićeve zasluge.....	24
6. Sukobi dviju struja unutar SKJ.....	26
6.1.Sjednica IK CK SKJ 1962.....	27
6.2.Osmi kongres SKJ 1964.....	29
6.3.Tito se odlučuje na obračun.....	30
7. Priprema afere.....	32
8. Pad Aleksandra Rankovića.....	34
8.1.Brijunski plenum.....	37
8.1.1.Odjeci i posljedice Brijunskog plenuma.....	44
8.1.1.1. Operativna <i>Akcija X</i>	45
8.1.1.2. Reforma UDB-e i SKJ.....	46
8.1.1.3. Širenje sloboda.....	48
8.1.1.4. Jugoslavenski emigrantski i strani tisak o aferi Ranković.....	49
8.1.2. Šesta sjednica CK SKS.....	50
8.1.3. Izvještaj javnog tužitelja.....	51
8.1.4. Izvještaj Komisije SIV-a.....	53
8.1.5. Zašto je Tito abolirao Rankovića.....	54
9. Život Aleksandra Rankovića nakon Brijunskog plenuma.....	56
9.1. Zašto je Ranković šutio.....	57
9.2. Smrt Aleksandra Rankovića.....	58
10. Zaključak.....	59
11.Popis literature.....	61

1. Uvod

U ovom diplomskom radu bit će prikazana jugoslavenska sigurnosno-obavještajna služba Odjeljenje za zaštitu naroda (OZN-a) od njezinog osnutka 1944., preko reorganizacije 1946. kada se preimenovala u Upravu državne bezbjednosti (UDB-u) pa sve do Brijunskog plenuma 1966. godine kada su na vidjelo izašle brojne zloupotrebe službe. Također, u radu će biti prikazan život Aleksandra Rankovića, prvog čovjeka UDB-e. Svoje zasluge je stekao za vrijeme i neposredno nakon rata, a zahvaljujući rukovođenju UDB-om stekao je veliku moć i bio jedan od čelnih ljudi u državi i Komunističkoj partiji.

U drugom poglavlju *Dolazak Komunističke partije Jugoslavije* ukratko će se opisati dolazak KPJ na vlast u sklopu Narodnooslobodilačkog pokreta kojemu je cilj bilo oslobođenje zemlje od okupatora i obnova Jugoslavije. Za vrijeme, ali i nakon oslobodilačkog rata KPJ se morala obračunati sa svim neprijateljima i političkim protivnicima kako bi uspjela nametnuti svoju vlast, a u tome je veliku ulogu odigrala sigurnosno-obavještajna služba Odjeljenje za zaštitu naroda ili OZN-a. U trećem poglavlju *OZN-a* prikazat će se osnivanje OZN-e, njezin ustroj i djelovanje. U četvrtom poglavlju *Reorganizacija OZN-e i nastanak UDB-e* opisat će se promjene koje su nastale reorganizacijom OZN-e 1946. godine iz koje je nastala Uprava državne bezbjednosti (UDB-a). U petom poglavlju *Aleksandar Ranković* opisat će se život Rankovića, prvog čovjeka OZN-e odnosno UDB-e od njegovoj uključenja u KPJ 1928. pa do dolaska na ključne državne i partijske položaje. U šestom poglavlju *Sukobi dviju struja unutar SKJ* prikazat će se sukob dviju struja koje su se formirale 60-ih godina u vrhu komunističke partije i Titov odnos prema njima. U sedmom poglavlju *Priprema afere* opisat će se pripreme koje je Tito morao poduzeti kako bi mogao započeti s obračunom s Rankovićem, a ujedno i UDB-om. U osmom poglavlju *Pad Aleksandra Rankovića* detaljno je opisan Brijunski plenum odnosno Četvrta sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije na kojoj se Rankovića i UDB-u optužilo za razne deformacije u radu sigurnosnih službi, prisluškivanje najviših državnih i partijskih dužnosnika te se zbog toga zahtijevala smjena Rankovića i reforma UDB-e. U istom poglavlju prikazat će se i posljedice Brijunskog plenuma za Rankovića, UDB-u te sam SKJ, kao i odjeci na taj događaj diljem Jugoslavije. U devetom poglavlju *Život Aleksandra Rankovića nakon Brijunskog plenuma* opisat će se život Rankovića nakon što je njegovo političko djelovanje završeno. Na kraju rada izneseni su zaključci te popis literature.

2. Dolazak Komunističke partije Jugoslavije na vlast

Nakon njemačkog napada na SSSR Komunistička partija Jugoslavije 4. srpnja 1941. godine poziva na ustanak sve narode Jugoslavije. Oružana borba protiv nacizma i fašizma za komuniste je bila sredstvo pomoću kojega će se domoći vlasti i provesti duboke društvene promjene odnosno uvesti diktaturu proleterijata. Uspjeli su se nametnuti kao predvodnici partizanskog pokreta, stoga na najutjecajnijim mjestima postavljaju ljude iz svojih redova.¹ Partizanskim jedinicama rukovodio je Glavni štab, kasnije preimenovan u Vrhovni štab kojim je zapovijedao Josip Broz Tito. Stvoren je Narodnooslobodilački pokret koji se sve više omasovljuje i vojničkim pobjedama preuzima znatan dio prostora. KPJ se tada odlučuje na formiranje političkog predstavničkog tijela svih jugoslavenskih zemalja pod nazivom Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). Na njegovom drugom zasjedanju AVNOJ se proglašava vrhovnim zakonodavnom i predstavničkim tijelom Jugoslavije i donosi se odluka o obnovi Jugoslavije na federativnoj osnovi. Izbjegličkoj vladi su oduzeta zakonska prava, a kralju Petru II. zabranjen povratak u zemlju. Ulogu vlade preuzeo je novoosnovani Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), a država koja se tek trebala obnoviti naziv Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ).²

Kako se rat bližio kraju postalo je jasno da će Njemačka, a to znači i NDH biti poražena te da će doći do obnove Jugoslavije. No, osim NOP-a postojao je i četnički pokret koji je za cilj također imao obnovu Jugoslavije, ali s drugačijim političkim ustrojem. Titu i KPJ tako postaje važno poraziti četničke snage i dobiti podršku Saveznika koji su bili za obnovu monarhije. Kada su se Saveznici uvjerali da četnici surađuju s okupatorima i da je NOP jedina snaga koja se uistinu bori s fašistima, morali su razmišljati o povezivanju izbjegličke vlade i NOP-a. Tako na poticaj predsjednika engleske vlade Winstona Churchilla dolazi do sporazuma Ivana Šubašića, kojega je kralj Petar imenovao novim predsjednikom izbjegličke vlade, i Tita. U pregovorima na Visu u lipnju 1944. dogovoreno je da će izbjeglička vlada priznati federativno uređenje Jugoslavije kako je to zamislio NOP i podržati Narodnooslobodilačku vojsku (NOV) pod vodstvom Tita, ali o pitanju konačnog uređenja Jugoslavije raspravljat će se kasnije.³ Tito je dogovore oko stvaranja jedinstvene vlade odugovlačio dok NOV nije napredovala i u četničkoj Srbiji i tako mu osigurala bolju pregovaračku poziciju. U studenom

¹ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb 2006., str. 27.

² Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb 2003., str. 253.-257.

³ Isto, str. 258.-263.

1944. Beogradskim je sporazumom zaključeno stvaranje jedinstvene jugoslavenske vlade i utvrđeno je kako će kraljevsku vlast obavljati Kraljevsko namjesništvo umjesto kralja koji će se u zemlju vratiti tek kada narod to odluči. Nova vlada formirana je 7. ožujka 1945. na čelu s predsjednikom Titom i Šubašićem kao ministrom vanjskih poslova i time Jugoslavija dobiva međunarodno priznanje.⁴ Tito je morao pristati na zahtjev Saveznika da u vladu primi nekoliko predstavnika građanskih političara te da u AVNOJ, koji će se preimenovati u Privremenu narodnu skupštinu, uđe i skupina narodnih poslanika izabrana na posljednjim izborima Kraljevine Jugoslavije 1938. godine. Ti poslanici su formirali parlamentarnu opoziciju, no ona nije utjecala na rad skupštine u kojoj su većinu činili komunisti, odnosno prokomunistički poslanici. Ni opozicijska skupina nekadašnjih prvaka i sljedbenika HSS-a nije uspjela međusobno povezati svoje frakcije i ugroziti prevlast KPJ.⁵ U predizbornoj kampanji za izbore koji će se održati u studenom 1945. KPJ je različitim načinima onemogućila političko djelovanje stranaka i tako ih prisilila da odustanu od sudjelovanja na izborima. Također, neslaganja u vladi rezultirala su ostavkama Šubašića i ostalih predstavnika emigrantskih političara. Tako se na izborima pojavila samo jedna lista Narodne fronte čije je kandidate odredila KPJ, a za birače koji nisu željeli glasati za tu listu bile su postavljene takozvane crne ili *ćorave* kutije bez kandidata. Time je KPJ osigurala apsolutnu pobjedu Narodne fronte čiji će kandidati unutar Ustavotvorne skupštine provoditi politiku KPJ-a. Proglašena je Federativna Narodna Republika Jugoslavija, a dinastija Karađorđević lišena je svih prava. Tito je vojnom i političkom pobjedom osigurao temelje za ostvarivanje svoga programa, odnosno uspostavljanje socijalizma.⁶ No, bio je svjestan da se stanovništvo ne bi složilo s uvođenjem komunističkih mjera i socijalizma, a problem je bio i što je u komunističkoj stranci većina bila neškolovana. Stoga se KPJ nije žurila s otvorenim javnim nastupom. U početku su željeli održati privid parlamentarne demokracije. Tijela koja su zadržali nakon rata podsjećala su na institucije zapadnih država. Zakonodavna tijela bila su izabrana na izborima, no izbori su bili pod nadzorom komunističke partije pa su sva tijela i na lokalnoj i na državnoj razini bila zapravo administrativni instrumenti komunističke partije. KPJ je željela osvojiti sve položaje u državnom aparatu i gospodarstvu prije nego otvoreno iznese svoja stajališta i zbog toga se morala obračunati sa svim neprijateljima odnosno političkim protivnicima. U tome obračunu važnu ulogu odigrale su vojska, promidžba i sigurnosni aparat.⁷

⁴ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 266.-269.

⁵ Isto, str. 272.-274.

⁶ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 277.-280.

⁷ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 56.-60.

3. OZN-a

Nova vlast je odlučila osnovati poseban represivni sustav pomoću kojega će izravno voditi obračun s neprijateljima i neistomišljenicima, a kasnije će joj služiti u očuvanju vlasti.⁸ U svim socijalističkim zemljama ključnu ulogu takvog represivnog sustava imaju obavještajne službe. Gordan Akrap u svome članku kaže: *Služba je mač i štit u rukama Partije i Revolucije u borbi protiv klasnog i svakog drugog neprijatelja koji želi (s)rušiti socijalistički-komunistički poredak i narodnu vlast predvođenu njegovom avangardom: Komunističkom Partijom*. To je vrijedilo za sve socijalističke zemlje, jer je Sovjetski Savez izravno sudjelovao u organiziranju i osnivanju sigurnosnih službi. Tako su u Jugoslaviji ključnu ulogu represivnog sustava imali OZN-a i Korpus narodne obrane Jugoslavije (KNOJ).⁹

Sigurnosne službe se postupno razvijaju, no moglo bi se reći da je organizirani rad sigurnosno-obavještajnih službi u Jugoslaviji započeo 10. kolovoza 1941. kada je Tito izdao *Uputstva partizanskim odredima*. Prema tim uputstvima *izdajice i provokatore* trebalo je odmah likvidirati. Uslijedilo je osnivanje narodnih i partizanskih straža te narodne policije u sklopu partizanskih odreda, a 1943. razdvajaju se obavještajna i kontraobavještajna služba.¹⁰

Kada je jugoslavensko komunističko rukovodstvo uvidjelo da će dobiti podršku Saveznika i osvojiti vlast nakon rata, bilo je nužno stvoriti jedinstvenu i moćnu organizaciju koja će upravljati političkom obavještajnom i kontraobavještajnom službom u partizanskim jedinicama, na oslobođenom i na neoslobođenom teritoriju, i koja će biti predvodnik u obračunu s petom kolonom i narodnim neprijateljima.¹¹ Zbog toga Tito 13. svibnja 1944. donosi odluku o osnivanju Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a). OZN-a je preteča cjelokupnog sustava državne sigurnosti koji će u budućnosti biti jedan od važnijih oslonaca totalitarne vlasti KPJ. Bila je organizirana kao jedinstvena i centralizirana organizacija koja ima jedinstveno rukovodstvo za cijelu zemlju. Prvi čovjek OZN-e bio je Aleksandar Ranković koji će kasnije postati *dugogodišnji simbol jugoslavenske (srpske) državne bezbjednosti uopće*.¹² Ranković potpisuje *Uputstvo* o formiranju OZN-e u Drvaru 18. svibnja 1944. Oko organizacije pomagali su i ruski obavještajci Saveli Vladimirovič Burtakov i Arseni Vasiljevič Tiškov Timofejev koji

⁸ Josip Jurčević, *Bleiburg*, Dokumentacijsko informacijsko središte, Zagreb, 2005., str. 247.

⁹ Gordan Akrap, "Mač i štit u rukama Partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja javnog znanja", *National security and the future*, Vol.11 No.4, Udruga svetog Jurja, Zagreb 2010. str. 168.

¹⁰ Marko Marković, *Udbini sinovi*, Press Holdnig, Ljubuški, 2004., str. 7.

¹¹ Svetko Kovač, Bojan Dimitrijević, Irena Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, Despot infinitus, Zagreb 2016., str. 21.

¹² Isto, str. 21.-22.

su bili instruktori pri Vrhovnom štabu partizanske vojske. Kao Rankovićev zamjenik postavljen je Svetislav Stefanović zvan Ćeća.¹³ OZN-a je djelovala u sastavu *Povjereništva za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije*, prve revolucionarne vlade koja je nastala na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 1943.¹⁴

Čim se i formalno osnovala, prvi njezini kadrovi odlaze u Sovjetski Savez kako bi naučili nešto o radu i metodama njihove sigurnosno-obavijesne službe. Prva grupa djelatnika (njih 29) odlazi na šestomjesečni tečaj u visokoj školi NKVD-a¹⁵ u Moskvi. Po povratku su oni organizirali tečajeve i predavanja po republičkim OZN-ama i prenosili svoja znanja iz NKVD-a na ostale kolege. Jedna od najvažnijih metoda kojoj su ih naučili u školi NKVD-a bilo je pokrivanje. Ono je podrazumijevalo da na svakih 10 građana mora biti jedan povjerenik odnosno doušnik OZN-e. U svakom odjeljenju ministarstava, ustanova, u pogonima trebalo je ugraditi agenta koji će potom ondje razvijati mrežu doušnika. Zanimljivo je da nitko od tih kadrova školovanih u Sovjetskom Savezu nije došao na neko rukovodeće mjesto u službi ili bilo kakvo odgovorno mjesto u državi ili Partiji. Prvi čovjek OZN-e tako postaje Aleksandar Ranković koji do tada nije bio poznat Sovjetskom Savezu i zasigurno ne bi bio njihov prvi izbor. Time Tito pokazuje da će koristiti pomoć Sovjeta, ali i da će svoju službu sigurnosti razvijati kako on to bude htio.¹⁶

3.1. Ciljevi i djelokrug rada OZN-e

U osnivačkom aktu OZN-e određeno je njezino djelovanje. *OZN-a je osnovana kao posebna, središnja jugoslavenska obavještajna i kontraobavještajna služba čija jedinstvena struktura i centralizirano rukovodstvo omogućuju obezbeđenje jedinstvene i tvrde političke linije u obavještajnoj i kontraobavještajnoj službi i daju Vrhovnom komandantu i rukovodstvu NOP-a moćno oružje za nanošenje jednovremenih udaraca po fašističkim i drugim neprijateljskim elementima po čitavoj zemlji.*¹⁷ Tim aktom propisane su i dužnosti OZN-e: politička obavještajna i kontraobavještajna služba na okupiranom teritoriju Jugoslavije i u inozemstvu, kontraobavještajna služba na oslobođenom teritoriju; kontraobavještajna služba u vojsci.¹⁸ Iako se prilikom osnivanja OZN-e naznačilo da će se baviti obavještajnim i kontraobavještajnim djelovanjem, bilo je jasno da će ona prvenstveno služiti uspostavi i očuvanju komunističkog

¹³ M. Marković, *Udbini sinovi*, str. 7.-8.

¹⁴ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 22.

¹⁵ Narodni komesarijat unutrašnjih poslova

¹⁶ William Klinger, *Teror narodu*, Večernji list, Zagreb, 2014., str. 123.-124.

¹⁷ J. Jurčević, *Bleiburg*, str. 241.

¹⁸ Diana Mikšić, *Arhiv OZN-a s osvrtom na godinu 1945., Znanstveni skup 1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006., str. 477.

poretka u zemlji.¹⁹ Zbog toga se OZN-a popunjavala najortodoksnijim i najtvrdim komunistima.²⁰ U *Uputstvu* koje je potpisao Ranković piše da: *Organi OZNE moraju biti najdosledniji zaštitnici i čuvari tekovina narodnooslobodilačke borbe. Stroga i neumoljiva prema neprijatelju, pravedna prema svakom poštenom čoveku OZNA će postati najomiljenija organizacija u našem narodu.*²¹

OZN-a je bila hijerarhijski strogo određena, ali do 1945. nije imala nikakvu pravnu regulativu ili nadzor koji bi joj odredio djelokrug i način rada. OZN-a je tako čuvala vlast komunističke partije odnosno pomagala joj da ju uspostavi i tako po Titovom naređenju izvršavala različite zadatke. Bavila se represivnim djelatnostima koje bi trebale biti u nadležnosti nekih drugih državnih tijela, da su tada postojala. OZN-a je ispunjavala zadatke Tita oko likvidacija, uhićenja, ali i prema vlastitim procjenama, s obzirom da je stekla veliku moć. Represivne mjere koje su željeli provesti izvršavao je KNOJ-a koji je OZN-i bio podređen.²² KNOJ odnosno Korpus narodne obrane Jugoslavije nastao je iz istih razloga kao i OZN-a, a zadatak mu je bilo uništavanje neprijatelja revolucije i čišćenje partizanskog područja od ostataka neprijateljskih jedinica te bandi i špijuna. Vojnici KNOJ-a, kojih je krajem 1945. bilo 120 000, koristili su se za izvršavanje operativnih akcija OZN-e.²³ Kasnije je OZN-a imala glavnu ulogu u komunističkom obračunu s neprijateljima – oporbom. Morala je spriječiti oporbenu djelatnost, bilo političku djelatnost ili oružane sukobe. Bavila se svime što je bilo usmjereno protiv osnovnih stečevina Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) od protudržavne promidžbe, širenja alarmantnih vijesti, pa do širenja vjerske, rasne i nacionalne netrepeljivosti. Bila je ujedno partijski i državni organ. U početku je služila partiji za provođenje svoje prikrivene revolucije. Provodili su je tako što su optuživali svoje protivnike, suparnike i neutralne imućne građane za suradnju s okupatorom i pripadnicima državnog ili političkog aparata NDH. Ta suradnja nije uvijek bila stvarna, a brojni procesi bili su inscenirani od strane KP i to pomoću sudova za zaštitu nacionalne časti, vojnih i civilnih sudova. Kako bi ojačali vlast KP, komunisti su provodili valutnu reformu, konfiskaciju neprijateljske imovine i oduzimali navodnu ratnu dobit svojim potencijalnim neprijateljima. OZN-a u tome sudjeluje sve dok revolucija nije postala otvorena.²⁴

¹⁹ J. Jurčević, *Bleiburg*, str. 247.

²⁰ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 214.

²¹ G. Akrap, "Mač i štit u rukama Partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja javnog znanja", *National security and the future*, str. 182.

²² J. Jurčević, *Bleiburg*, str. 257.-258.

²³ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 59.-60.

²⁴ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 60.

3.2. Ustroj OZN-e

Što se tiče ustroja OZN-e, ona je od početka bila podijeljena na četiri odjela od kojih je svaki imao svoje područje djelovanja. Prvi odjel OZNA-e bavio se obavještajnim poslovima. Zadaće su mu bile da organizira obavještajnu djelatnost u stranim državama i državnim ustanovama protivnika u Jugoslaviji. Morali su organizirati ilegalne centre u inozemstvu kroz koje su potom vrbovali, obučavali i prebacivali povjerenike na odredišta.²⁵ Na njegovu čelu bio je Maksimilijan Baće koji je rodom bio iz Pakošтана kraj Šibenika. Drugi odjel se bavio kontrašpijunažom, a njime je rukovodio Pavle Pekić iz Crne Gore.²⁶ Stvarali su mrežu svojih povjerenika u raznim ustanovama na oslobođenom teritoriju. Pratili su i *aktivnost raznih političkih grupa u NOP inozemnih diplomatskih i vojnih misija*.²⁷ Treći odjel bavio se vojnom kontrašpijunažom, a na njegovu čelu bio je Jefto Šašić, Srbin iz Novske.²⁸ Četvrti odsjek bio je zadužen za vezu i tehniku. Bavio se evidencijom lica kojima su se bavili Prvi, Drugi i Treći odsjek. Bavili su se specijalnom fotografijom, pitanjima šifre, tajnog pisma...²⁹ Četvrtim je odsjekom rukovodio Mijat Vuletić.³⁰ Osnovao se i Peti odsjek OZN-e u svibnju 1945. koji se bavio stranim obavještajnim službama, ali i kontrolom jugoslavenskih državljana koji su bili strane nacionalne pripadnosti.³¹

Uz središnju OZN-u postojale su i zemaljske OZN-e s istom strukturom i nadležnostima. Bile su podređene središnjoj OZN-i, a na njihovu čelu se nalazio načelnik. Ispod njih su još bile OZN-e za korpusne oblasti.³² Na čelu OZN-e za Bosnu i Hercegovinu nalazio se Uglješa Danilović, u Hrvatskoj Ivan Krajačić Stevo, u Srbiji Slobodan Penezić Kracun, u Sloveniji Ivan Maček – Matija, u Crnoj Gori Veljko Milatović te u Makedoniji Bane Andreev.³³ Od zemaljskih OZN-i najslabija je bila OZN-a za Srbiju jer ondje ni partijski aparat nije bio dobro razvijen.³⁴

3.3. Djelovanje OZN-e

OZN-a je imala važan zadatak u uspostavljanju vlasti na oslobođenim teritorijima za vrijeme rata. Nakon što bi partizanske jedinice ušle na neki teritorij, OZN-a je morala omogućiti brzu i

²⁵ J. Jurčević, *Bleiburg*, str. 250.

²⁶ M. Marković, *Udbini sinovi*, str. 8.

²⁷ D. Mikišić, *Arhiv OZN-a s osvrtom na godinu 1945.*, 479.

²⁸ M. Marković, *Udbini sinovi*, str. 8.

²⁹ J. Jurčević, *Bleiburg*, str. 250.

³⁰ M. Marković, *Udbini sinovi*, str. 8.

³¹ J. Jurčević, *Bleiburg*, str. 254.

³² Isto, str. 251.

³³ M. Marković, *Udbini sinovi*, str. 8.

³⁴ W. Klinger, *Teror narodu*, 125.

učinkovitu smjenu vlasti.³⁵ Tako prema *Zadatcima NOOa pri oslobodjenju novih krajeva* vidljivo je da *partizanske postrojbe prve ulaze u gradove i osiguravaju sve objekte bez razlike, bili vojnički ili ne, ali vojska pri osiguravanju neće preuzimati ustanove i poduzeća. Jednovremeno sa vojskom odnosno odmah nakon nje ulazi vojska OZN-e (KNOJ) i organi OZN-e, a povjerenik OZN-e odmah izdaje proglas o eventualnom privremenom opsadnom stanju i propisuje držanje građanstva i naroda prvih dana. U prvim danima poslije zauzimanja gradova svu vlast naročito upravnu vrši OZNa, kojoj se stavljaju na raspolaganje svi organi upravnih odjela NOO. Tek kad OZNa izvrši prva čišćenja i osigura grad, onda počinje predavati upravu u ruke NOO.*³⁶ Služba sigurnosti se širila kako se širilo i partizansko zauzimanje teritorija. Kada se uspostavila mreža organa ove službe dolazilo je do likvidiranja političkih protivnika i stvaranja mreže povjerenika.³⁷

Likvidacije koje su organi OZN-e vršili po dolasku na oslobođeni teritorij bile su planirane i organizirane u samom vrhu. To potvrđuje depeša koju Ranković šalje hrvatskoj OZN-i: *Vaš rad u Zagrebu je nezadovoljavajući. Za 10 dana u oslobođenom Zagrebu streljano je samo 200 bandita. Iznenaduje nas ova neodlučnost za čišćenje Zgb-a od zlikovaca. Radite suprotno od naših naređenja jer smo rekli da radite brzo i energično i da sve svršite u prvim danima.*³⁸ OZN-a je često bila nemilosrdna u obračunu s neprijateljima i tako sijala strah među narodom. Njezine djelatnosti nije imao tko kontrolirati s obzirom na to da je jedino Javno tužilaštvo formalno imalo nadzor nad njom, no u 1945. godini tog nadzora gotovo da i nije bilo. Javno tužilaštvo se tek počelo ustrojavati, a i OZN-a je imala toliku moć da i moguće primjedbe na nju ne bi ostavile trag. Postoje izvješća u kojima je zabilježeno kako javni tužitelji imaju poteškoća u suradnji s OZN-om ili primjedbi na njezin rad. Primjedbe su se ticale pretjeranih uhićenja, provođena nasilja prema neprijateljima, stanovništvu pa čak i drugim tijelima vlasti. U izvješću predstavnika Ministarstva unutrašnjih poslova o stanju u Slavoniji piše: *Organi OZN-e vrše pljačku, ubijaju ljude bez suda, ne pokopavaju ih ili ih ne pokopaju čestito. Narod strahuje. Osjeća se nesigurnost ne samo u narodu, nego i među članovima NOO. Zbog takvog stanja u srpnju 1945. Javni tužilac DFJ donosi Privremeno uputstvo u istražnom postupku organa Odjeljenja zaštite naroda. U tom je uputstvu javnog tužitelja reguliran odnos tijela OZN-e i uhićenih kao i tijela OZN-e i javnih tužitelja, no u stvarnosti OZN-a se nije pridržavala*

³⁵ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 23.

³⁶ J. Jurčević, *Bleiburg*, str. 264.-265.

³⁷ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 23.

³⁸ J. Jurčević, *Bleiburg*, str. 269.

ni ovoga uputstva.³⁹ Kako se rat približavao kraju, KP je sve više vodila računa o obračunu s narodnim neprijateljima. Kao narodni neprijatelj ili ratni zločinac mogla je biti označena bilo koja osoba koja je na neki način surađivala s okupatorima, na primjer dostavljači, kuriri. Neprijatelji KP su bili ne samo oni koji su bili uključeni u državni ili društveni ustroj NDH već i različite društvene grupe koje su predstavljale potencijalnu opasnost za njihovu vlast kao što su Katolička crkva, nekadašnji pripadnici HSS-a i druge.⁴⁰ Nad narodnim neprijateljima vršeni su razni oblici represija među kojima su najteži bili – likvidacije bez vođenja sudskog procesa i evidentiranja te zatvaranje u logore, a u organiziranju i provođenju tih zločina OZN-a i KNOJ su imali glavnu ulogu.⁴¹ Na sjednicama Politbiroa govorilo se o tome kako nema kontrole u kažnjavanju zarobljenika. I Bakarić i Ivan Krajačić – Stevo, tadašnji šef OZN-e za Hrvatsku, govore kako se ne smije dopustiti nepravедno kažnjavanje zarobljenika. Upozoravaju kako će se kažnjavati oni koji budu likvidirali zarobljene domobrane. O njihovim stavovima se raspravljalo i među državnim vrhom što je dovelo do toga da u srpnju 1945. prestaju grupne likvidacije. I nakon toga je dolazilo do pojedinačnih likvidacija, no o svemu ima vrlo malo podataka, s obzirom da je bilo zabranjeno istraživati i javno govoriti o tim stvarima.⁴²

3.3.1. OZN-a i Katolička crkva

Katolička je crkva kritizirala komunističku vlast i radila na očuvanju tradicionalnih ljudskih vrijednosti što je za vlast predstavljalo ozbiljan problem. Crkva je bila izložena represivnom djelovanju, brojni svećenici i crkvene osobe bili su proganjani, zatvoreni, uhićeni ili ubijeni. OZN-a i partijski vrh isplanirali su uhićenje zagrebačkog kardinala Alojzija Stepinca kako bi oslabili Katoličku crkvu. Ivan Krajačić Stevo, 13. svibnja 1945. šalje Rankoviću upit vezan uz Stepinca: *U sporazumu sa drugom Vladom (Vladimir Bakarić-nap.a.) da Stepinca ne hapsimo među prvima, nego iza jednog broja raznih reakcionara. Mi držimo da bi se to moglo sada učiniti. Molimo vas javite vaše mišljenje o hapšenju i postupku sa Stepincem. Stevo.*, te ponovno 17. svibnja 1945. obavještava OZN-u Jugoslavije da je Stepinac uhićen: *Nad Stepincem koji je danas bezbučno uhapšen vodimo privremenu istragu. Molimo vas javite za daljnji postupak s njim. Stevo.* OZN-a je nakon toga u dogovoru s KPJ provela montirani proces nakon kojeg je Stepinac osuđen na 16 godina zatvora.⁴³ OZN-a je i nakon toga nastavila svoje djelovanje protiv

³⁹ J. Jurčević, *Bleiburg*, str. 274.-275.

⁴⁰ Isto, str. 297.-299.

⁴¹ Isto, str. 302.

⁴² Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, EPH Liber, Zagreb, 2008., str. 379.

⁴³ G. Akrap, "Mač i štit u rukama Partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja javnog znanja", *National security and the future*, str. 190.-192.

Katoličke crkve i svećenstva pri čemu nije birala metode djelovanja. *Prema nepotpunim podacima* (koji se odnose na Katoličku crkvu- nap.a.) *do 20. rujna 1945. komunističke vlasti su djelovanjem represivnih organa OZNE i KNOJ-a ubile 243 svećenika, 169 svećenika je zatvoreno u različitim logorima i zatvorima dok ih se 89 vodilo nestalima. Pored njih, u tom je vremenskom periodu, ubijeno i 19 klerika, 3 laika i redovnika te 4 časne sestre. Istovremeno, Partija organizira i fizičke napade na crkvene objekte i vjernike. Katolička crkva je sve do raspada SFRJ bila pod povećalom KPJ odnosno SKJ.*⁴⁴

⁴⁴ G. Akrap, "Mač i štit u rukama Partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja javnog znanja", *National security and the future*, str. 194.

4. Reorganizacija OZN-e i nastanak UDB-e

Nakon donošenja Ustava FNRJ u ožujku 1946. u OZN-i je došlo do reorganizacije. Tada se podijelila na civilne i vojne službe. Nastale su dvije civilne službe Uprava za istraživanje i dokumentaciju (UID) i Uprava državne bezbjednosti (UDB-a) te dvije vojne, Vojnoobavještajna služba (VOS) i Kontraobavještajna služba (KOS).⁴⁵ UDB-a prelazi iz Ministarstva narodne obrane u državno Ministarstvo unutrašnjih poslova. Unatoč tome djelatnici UDB-e zadržavaju status vojnih osoba te nose odore s posebnim znakovljem sve do 1952. kada je dovršena reorganizacija UDB-e koja će potrajati do Brijunskog plenuma 1966.⁴⁶

4.1. Ustroj UDB-e

UDB-a je postala moderna služba s razgranatom organizacijom poslova podijeljenih u 8 odjela. Prvi odjel UDB-e bavio se organiziranjem i koordinacijom obavještajne aktivnosti prema drugim zemljama. Špijunirali su druge zemlje pomoću obavještajaca koji su bili uključeni u diplomatska i konzularna predstavništva. Drugi se odjel bavio borbom protiv unutrašnjih neprijatelja. Treći odjel UDB-e organizirao je i izvodio kontraobavještajne poslove kao što su praćenje aktivnosti stranih diplomatsko-konzularnih predstavništva, otkrivanje agenture inozemnih obavještajnih službi, istraživanje djelatnosti okupatorskih obavještajnih službi i službi sigurnosti, vođenje istraga protiv otkrivenih agenata. Četvrti se odjel bavio vezom i evidencijama. Njihove zadaće bile su organiziranje i rukovođenje radioslužbe, u zemlji i inozemstvu, kontra-radio službe i radiotelegrafske škole. Taj odjel je morao i vršiti kontrolu nad poštom građana, telefonima, telegrafima, zatim osiguravati objekte, evidentirati agente, raspisivati potjernice, rukovoditi tehnikom, daktiloskopijom, vještačenjem, fotografijom. Peti odjel je vodio brigu o materijalnom osiguranju i financijskom poslovanju. Šesti odjel je vršio agenturu i fizičku zaštitu najviših državnih i partijskih dužnosnika. Sedmi se odjel bavio kriptografskom zaštitom tajnih poruka. Izrađivali su šifrirane dokumente i provodili istraživanja na tom području. Posljednji, osmi odjel bavio se kadrovima. Bio je podijeljen na dva odsjeka od kojih je jedan bio zadužen za organizacijska pitanja, a drugi za personalna pitanja.⁴⁷

UDB-om su rukovodili kao ministri unutrašnjih poslova odnosno državni ili savezni sekretari unutrašnjih poslova Aleksandar Ranković od 1946. do listopada 1954. godine, Svetislav

⁴⁵ M. Marković, *Udbini sinovi*, str. 8.

⁴⁶ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 24.-25.

⁴⁷ Bože Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, A.D., Zagreb 2002., str. 96.-97.

Stefanović - Čeća od listopada 1954. do travnja 1963., Vojin Lukić od travnja 1963. do ožujka 1965. te Milan Mišković od ožujka 1965. do 1967.⁴⁸

Ustrojene su i republičke UDB-e unutar republičkih MUP-ova, no izravan nadzor nad njima imala je savezna UDB-a. Savezna pak UDB-a bila je pod nadzorom KPJ odnosno SKJ. Dokument *Principi rada i sredstva UDB-e* iz 1947. godine pokazuje da je nadležnost nad UDB-om imala Partija, a zatim Vlada: *U cilju ostvarivanja zadataka koje pred organe Uprave državne bezbednosti postavlja Partija i Vlada, organi UDB-e imaju raznovrsna sredstva kojima se služe u svakodnevnoj borbi protiv antinarodnih elemenata i agenata inostranih obaveštajnih službi.*⁴⁹ Ne zna se koliki je bio točan broj pripadnika UDB-e, no pretpostavlja se da ih je u Jugoslaviji bilo oko 15 000.⁵⁰

4.2. Djelovanje UDB-e

Zadaci UDB-e bili su prikupljanje informacija o namjerama i aktivnostima stranih država i njihovih organa koje bi ugrozile sigurnost FNRJ/SFRJ, zatim u sklopu kontraobavještajne službe otkrivanje i onemogućavanje djelovanja stranih obavještajnih službi i sprečavanje djelatnosti jugoslavenskih emigrantskih organizacija. U državi su morali onemogućiti djelovanje unutrašnjih neprijatelja – ilegalnih organizacija, klera, informbiroovaca i obračunati se s ostacima oružanog djela kontrarevolucije. Posebno značajno bilo je praćenje najširih narodnih masa i otkrivanje antisocijalističkih pojava. Nadalje, morali su voditi računa o zaštiti objekata koji su od posebnog interesa za državu, šticeenje važnih političkih i državnih dužnosnika, voditi istrage i postupke protiv onih koji su činili krivična djela protiv naroda i države ili kriminal u privredi.⁵¹

UDB-a nastavlja biti sigurnosna državna, ali i partijska obavještajna služba. Od 1949. godine postojala je Viša škola UDB-e FNRJ u kojoj su polaznici trebali naučiti da se odluke partije i države ne preispituju. Jedini zadatak UDB-e je razmišljati kako što bolje ispuniti zadatak koji je pred njih postavljen. Većina pripadnika UDB-e je u tom duhu zaista i radila. Za njih nije predstavljalo problem policijski progoniti svoje sugrađane ili rođake. Što se tiče obrazovanja kadrova UDB-e, u počecima ih je većina bila s nižom stručnom spremom. Tek od Brijunskog

⁴⁸ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 41.

⁴⁹ G. Akrap, "Mač i štit u rukama Partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja javnog znanja", *National security and the future*, str. 197.-198.

⁵⁰ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 60.

⁵¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 41.

plenuma odnosno gašenja UDB-e i osnivanja Službe državne sigurnosti za ulazak u službu bit će potrebno imati visoku stručnu spremu.⁵²

UDB-a je služila i za kontrolu same partije odnosno njezinih članova. Tito je preuzeo sovjetski model kontroliranja članova partije preko tajne policije. Željeli su otvoriti i proširiti partiju pa je stoga nužno bilo i vršiti kontrole kako u nju ne bi ušli njezini protivnici. *Tajna policija tako postaje sredstvo vrha nad partijom, čime je Partija gubila mogućnost demokratičnosti.*⁵³

4.2.1. Nedostupnost podataka

Pisati o UDB-i je vrlo nezahvalno. Kako Radelić navodi knjiga ili članaka koji govore o UDB-i kao jugoslavenskoj sigurnosnoj službi nema. Nema knjige ili članka koji bi sadržavali najosnovnije podatke o genezi ili strukturi UDB-e. Postoji određena literatura koja se bavi samo nekim njezinim aspektom. To ne čudi s obzirom na prirodu posla kojim se UDB-a bavila. Djelovanje na području sigurnosti, prikupljanje obavještajnih podataka, otkrivanje državnih neprijatelja i neprijatelja komunističke partije jamčili su tajnovitost i zaštićenost od javnosti. Takva je situacija bila sa svim sličnim službama neovisno o državi ili režimu u sklopu kojeg je djelovala. Iako više nema ni Jugoslavije ni komunizma, dakle nema onoga zbog čega je UDB-a odnosno OZN-a utemeljena, istraživanje o UDB-i je i dalje otežano. Razlog tomu su sustavna uništavanja i čistke dokumenata, zatim njihovo sklanjanje iz republičkih UDB-i u savezni centar u Beograd. Istraživačima preostaje mukotrpno skupljanje elemenata kako bi se došlo do šire slike o UDB-i, a i o općenitoj slici komunističkog sustava i jugoslavenske države.⁵⁴ Zbog toga su mnoge tajne djelatnosti i zlouporabe ovlasti UDB-e ostale nepoznate i nisu bile predmet historiografskih istraživanja. Radelić smatra kako se premalo toga zna o različitim ilegalnim aktivnostima kao što su nenadzirano rasipanje deviza, uvoz skupocjenih predmeta za vodeće ljude SKJ, ilegalna proizvodnja cigareta pod američkim nazivima te rad njihovih uvozno-izvoznih firmi. Poznat je podatak da se zloupotrebljavao rad kažnjenika za izgradnju ljetovališta u Petrčanima kraj Zadra za radnike sekretarijata unutarnjih poslova. Također vikendice su se gradile uz pomoć društvenih sredstava. Mnogi vlasnici privatnih firmi u inozemstvu su nastali iz UDB-e.⁵⁵

⁵² B. Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, str. 98.-99.

⁵³ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 24.

⁵⁴ Zdenko Radelić, *Pripadnici UDB-e U Hrvatskoj osuđeni zbog Informbiroa*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2010., str. 367.-368.

⁵⁵ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 365.

4.2.2. Nadziranje nastavničkog kadra i otvaranje dosjea

Poznato je da je UDB-a imala ulogu u nadziranju nastavničkog kadra. Naime nakon rata, u samim počecima Jugoslavije, nastavnici u školama i na fakultetima nisu bili članovi KP što partiji naravno nije odgovaralo. Obrazovanje je za KP bilo jedan od oblika promidžbe u kojem nastavnici na pravi način politički odgajaju mladež. Zbog toga je bilo nužno nadzirati tko i što predaje djeci. Svi oni nastavnici i učenici koji su bili u KP morali su obavještavati UDB-u o bilo kakvim izjavama ili postupcima koji nisu bili u skladu sa službenom ideologijom i nastavnim programom.⁵⁶

Poznato je i da je UDB-a imala ogroman broj dosjea. U Hrvatskoj je postojalo 1, 3 milijuna dosjea. Ti podaci su se pojavili 1966. nakon smjene Rankovića i Radelić smatra da ih ipak treba uzeti s rezervom. Podaci su pokazali kako najviše evidentiranih po republikama ima Hrvatska. U Hrvatskoj je evidentirano 1,3 milijuna od 1 954 000 radno-aktivnih ljudi prema popisu iz 1961. godine, što bi iznosilo 67%, dok je recimo u Srbiji evidentirano tek 8%. No UDB-a je otvarala dosjee iz raznih razloga kao što je izdavanje vozačke dozvole, oružanog lista, putovnice, zatim otvarani su dosjei za osobe koje su radile na važnim državnim objektima ili koje je posjećivao Tito i naravno za prekršitelje zakona. Iako su Hrvati među svim republikama u najvećoj mjeri odlazili na rad u inozemstvo (zbog čega su otvarani dosjei), to ne može opravdati toliki nerazmjer u broju dosjea Hrvatske i ostalih republika. Bosna i Hercegovina je imala 13% evidentiranih, Crna Gora 22%, Makedonija 17%, Slovenija 22% i Kosovo 36%. Treba napomenuti da kod Bosne i Hercegovine je broj evidentiranih možda bio veći nego što je prikazano, jer za tu republiku nisu bili pronađeni dosjei društveno-političkih radnika i postojao je određen broj skupnih dosjea koji je uključivao veliki broj ljudi. Politička emigracija koja je bila okupljena oko *Nove Hrvatske* je tvrdila da je zapravo umjesto 13% bilo evidentirano 25% osoba. Kako god, Hrvatska sa svojih 67% je uvjerljivo republika s najviše otvorenih dosjea.⁵⁷

4.2.3. Sukob s Informbiroom

UDB-a jača i dolazi u prvi plan zahvaljujući sukobu sa Staljinom i informbiroovcima. Kada je Sovjetski Savez izbacio Jugoslaviju iz Informbiroa započeo je *beskompromisni i radikalni obračun* KPJ sa svima koji su podržavali sovjetske optužbe ili dvojili oko stanja u Jugoslaviji i

⁵⁶ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 69.

⁵⁷ Isto, str. 366.

njezinog vodstva. Takvih je u Jugoslaviji bilo između 55 663 do 59 596.⁵⁸ U obračunu s njima glavnu ulogu je imala UDB-a. Samostalno je odlučivala o uhićenjima *kolebljivih, zavedenih ili zavrbovanih* unutar Partije. Na temelju UDB-inih izvještaja bilo tko je mogao biti isključen iz Partije.⁵⁹ Kako je broj informbiroovaca bio izrazito velik, a mnogi od njih su bili na visokim državnim i partijskim položajima jugoslavensko rukovodstvo se odlučilo na osnivanje koncentracijskih logora po uzoru na sovjetske. U ljeto 1949. osnivaju se logori Goli otok i Sv. Grgur u sjevernom Jadranu. Radilo se o nenaseljenim, izoliranim otocima bez zelenila i s velikom izloženosti vjetru što je omogućilo strogo kažnjavanje zatvorenika i nemogućnost njihova bijega. U tim je logorima bilo zatvoreno 16 312 ljudi.⁶⁰ U obračunu s informbiroovcima, između 1948. i 1952., UDB-a je pokazala koliku ulogu ima u obrani nezavisnosti i integriteta Jugoslavije, kao što je imala i za vrijeme rata. No s obzirom da je prilikom sukoba s IB-om zatvaran i veliki broj nevinih ljudi, a u logoru na Golom otoku događala su se fizička, psihička i moralna maltretiranja zatvorenika koja se nisu mogla opravdati, na položaj UDB-e i njezinih djelatnika se počinje negativno gledati.⁶¹

4.3. Prve kritike na račun UDB-e

Prve kritike rada UDB-e došle su iz samog vrha Partije, ali i od njezinog rukovoditelja Aleksandra Rankovića. Na Četvrtom plenumu CK-a KPJ-a 3. i 4. lipnja 1951. prvi se puta kritizira represivan način rada UDB-e. Ranković je tada izlagao referat *Za dalje jačanje pravosuđa* u kojemu je iznio službene osude nekih postupaka UDB-e: *Ipak, neki postupci pojedinih organa Udbe nanose veliku štetu njenom ugledu i prouzrokuju političke teškoće (...) jer Udbe ni u kojem slučaju ne stoji iznad vlasti ili zakona*. Tada se UDB-i zamjerilo što obična kriminalna djela pretvara u političke prekršaje i brzopletu donosi odluke o lišavanju slobode. Ranković iznosi podatak da je u 1949. godini 47% uhićenja bilo neopravdano. Također se na Plenumu istaknulo da UDB-a želi preuzeti poslove koji su u djelokrugu organa narodne vlasti, privrednih organa te političkih i masovnih organizacija. Odlučili su usvojiti novi kazneni zakon koji je napustio sovjetski model, kaznenim paragrafima precizirao djela i tako smanjio mogućnost zloupotrebe. Nakon toga smanjuje se utjecaj UDB-e na sudove i njezina samovlast. No stvarna reforma provest će se sljedeće godine. Ranković je 26. lipnja 1952. objavio tekst u *Borbi* pod nazivom *Prevođenje Uprave državne bezbednosti na civilnu formaciju*. U tom tekstu

⁵⁸ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 271.-272.

⁵⁹ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Izdavačka radna organizacija RAD, Beograd 1984., 529.

⁶⁰ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 272.

⁶¹ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 2001., str. 85.

Ranković govori kako UDB-a više nema razloga biti vojna formacija. Pripadnici UDB-e više neće biti uniformirani časnici jer ona izlazi iz Ministarstva narodne obrane. Demilitarizaciju UDB-e proglasio je Tito 25. listopada 1952.⁶²

Daljnja sudbina UDB-e povezana je s njezinim rukovoditeljem, jednim od najutjecajnijih Titovih suradnika – Aleksandrom Rankovićem. I UDB-a i Ranković stekli su veliku moć, no doživjet će osudu na Brijunskom plenumu.

⁶² V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 33.-34.

5. Aleksandar Ranković

Aleksandar Ranković, zvan Marko odnosno Leka, rođen je 28. studenog 1909. u Draževcu, malom selu kraj Obrenovca u Srbiji gdje je završio osnovnu školu.⁶³ Dolazi iz velike seljačke obitelji koja je bila organizirana kao tradicionalna patrijarhalna zadruga. S obzirom da je Rankovićev otac umro od tuberkuloze poslije Prvog svjetskog rata, Ranković kao najstarije dijete odlazi na školovanje za krojača.⁶⁴ Krojački (abadžijski) zanat izučio je u Beogradu od 1922. do 1925. Već kao 16-godišnjak se uključio u revolucionarni radnički pokret. Od 1924. godine postao je član Saveza radničke omladine Jugoslavije i nezavisnih sindikata. Postao je Sekretar abadžijskih radnika 1926. godine i član Izvršnog odbora Sekcije krojačkih i tekstilnih radnika 1927. u Beogradu. U Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) je ušao 1927., a u Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ) 1928. godine. Organizirao je i predvodio političke akcije omladinskog pokreta u Beogradu i ostatku Srbije. Zbog svojih revolucionarnih djelovanja biva uhićen 1927. godine i dva puta u 1928. U zatvoru su ga mučili i protjerali u rodno mjesto. Zatvor nije utjecao na njega, stoga nastavlja sa svojim revolucionarnim radom. Borio se protiv diktature, štampao proglase. Nakon toga je opet bio uhićen, no unatoč zlostavljanju u zatvoru nije ništa priznao. Osuđen je 25. svibnja 1929. na šest godina zatvora. Kaznu je odslužio u Srijemskoj Mitrovici i Lepoglavi, ali ni tada, u zatvoru, ne staje s radom. Bio je član Kažnjeničkog komiteta KPJ u Srijemskoj Mitrovici i organizirao štrajkove glađu zalažući se za prava političkih zatvorenika.⁶⁵ Iz zatvora izlazi 11. ožujka 1935. i biva protjeran u rodno mjesto, a kasnije odlazi u Beograd gdje radi u sindikatima i obnavlja partijske organizacije. Vojni rok odlazi služiti u Skoplje, a 1937. vraća se u Beograd i jača partijske organizacije. Osnovao je Mjesni komitet KPJ za Beograd u ožujku 1937. godine. Iste je godine izabran za sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju. Uhićenja se nastavljaju i 1937., no nakon toga odlučuje u potpunosti djelovati ilegalno.⁶⁶ Od tada je djelovao pod tajnim imenom Marko.⁶⁷ Sudjelovao je na važnijim sastancima rukovodstva KP. Organizirao je akcije radničke klase u Beogradu i Srbiji uoči rata. U lipnju 1940. izabran je za političkog sekretara PK KPJ. Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ koja je održana u listopadu 1940. Ranković aktivno sudjeluje, iznoseći svoj referat o sindikalnom pitanju. Upravo na toj konferenciji Ranković ulazi u Centralni Komitet, Politbiro CK i njegov sekretarijat. Od tada postaje sve važnija ličnost

⁶³ Zoran Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, Dositelj, Beograd 1989., str. 11.

⁶⁴ Joža Pirjevec, *Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb 2012., str. 478.

⁶⁵ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 11.

⁶⁶ Isto, str. 12.

⁶⁷ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 18.

partije te kreira glavne odluke CK KPJ. U siječnju 1941. Politbiro CK KPJ šalje Rankovića u Hrvatsku kako bi razmijenio iskustva, a njega će u Srbiji zamijeniti Rade Končar, sekretar KP Hrvatske.⁶⁸ Rat je dočeka u Hrvatskoj, no već se krajem travnja vraća u Beograd. Ondje je trebalo okupiti članove PK-a koji su napustili grad i povukli se u unutrašnjost. Okupio je članove CK KPJ i PK KPJ kako bi organizirali rad partijskih ćelija i izvršili pripreme za ustanak.⁶⁹ Kao član Politbira stalno je bio u bliskom kontaktu s Titom. On mu u travnju 1941. povjerava brojne povjerljive zadatke; morao je paziti na provođenje partijske linije i davati prijedloge za imenovanje novih kadrova. Sudjeluje na najvažnijim sjednicama Politbira CK KPJ na kojima se 22. lipnja i 4. srpnja 1941. pozvalo narod u oružani sukob protiv neprijatelja.⁷⁰ Tada se osnivaju oružane grupe i započinju sabotaze u gradovima.⁷¹ Iste godine, krajem srpnja Ranković je organizirao atentat na njemačku radijsku stanicu, no prilikom toga je dopao u ruke Gestapa. Odveden je na saslušanje gdje su ga mučili do te mjere da je pao u nesvijest i s napuknutom lubanjom prevezen je u bolnicu kako bi se oporavio za daljnje saslušanje. Uhićenje je vidio komunist Lazar Koliševski i o tome je obavijestio ostale *drugove*. Tito tada izdaje zapovijed da se vojnom operacijom spasi Rankovića. Beogradski skojevci napali su bolnicu i uspjeli ga izvući. Iako je bio u izrazito lošem stanju, oporavio se za nekoliko dana i vratio na svoje dužnosti.⁷² U rujnu 1941. Tito odlučuje premjestiti dio Politbira CK KPJ iz Beograda na teritorij zapadne Srbije gdje su njihove snage imale kontrolu. Tada odlazi i Ranković i dužnost sekretara PK KPJ predaje Blagoju Neškoviću.⁷³

Ranković je bio član Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ) pa s ostalim članovima radi na organiziranju i vođenju oružane borbe. Brinuo se i za jačanje Partije u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i Partizanskih odreda Jugoslavije (POJ). Bavio se kadrovskim pitanjima, a zaslužan je i za osnivanje Odjeljenja za zaštitu naroda, OZN-e. Postao je član predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a), od njegovog drugog zasjedanja, kao i potpredsjednik Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja Srbije (ASNOS-a) od njegovog prvog zasjedanja 1944.⁷⁴

⁶⁸ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 12.

⁶⁹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str. 18.-19.

⁷⁰ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 479.

⁷¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str. 19.

⁷² J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 479.

⁷³ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str. 19.

⁷⁴ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 12.

Tijekom rata Ranković je naredio strijeljanje nekoliko komunista za koje je tvrdio da su trockisti i time pokazao koliko je odan komunističkoj partiji. Tada dobiva nadimak *savjest partije* i sve veće povjerenje Tita. Postao je omiljen u Partiji, a njegove vojne i taktičke sposobnosti sve više dolaze do izražaja, do te mjere da mu je čak i Tito zavidio.⁷⁵ Iz rata Ranković izlazi kao general-lajtnant, a 1947. će bit unaprijeđen u čin generala – pukovnika. Proglašen je i narodnim herojem Jugoslavije 4. srpnja 1945.⁷⁶

Nakon rata obnašao je brojne visoke državne i partijske funkcije:

- 1) član Predsjedništva Privremene narodne skupštine Demokratske Federativne Jugoslavije 1945.
- 2) član Predsjedništva Ustavotvorne skupštine 1945. - 1946.
- 3) član Prezidijuma Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1946. - 1953.
- 4) ministar unutrašnjih poslova u Vladi FNRJ 1946. - 1948.
- 5) potpredsjednik vlade FNRJ i ministar unutrašnjih poslova 1948. - 1953.
- 6) potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća 1953. - 1963.
- 7) predsjednik Savezne komisije za nuklearnu energiju 1955. - 1966.
- 8) potpredsjednik Republike 1963. - 1966.
- 9) član Savjeta Federacije 1963. - 1966.
- 10) poslanik Savezne i Republičke skupštine 1945. - 1963.
- 11) člana Politbiroa CK KPJ odnosno Izvršnog komiteta SKJ 1948. – 1964.
- 12) sekretar CK SKJ 1958. – 1966.
- 13) član Predsjedništva i generalnog sekretara Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ) 1960. - 1963.
- 14) sekretar Glavnog odbora od Prvog kongresa Saveza boraca NOR (1947. – 1966.)
- 15) predsjednik Centralnog i Izvršnog odbora Centralnog odbora SUBNOR-a⁷⁷ (1951. – 1961.)
- 16) predsjednik Saveznog odbora SUBNOR-a (1961. – 1966.)⁷⁸

Nakon završetka rata Ranković je odgovorno i savjesno izvršavao sve zadatke koje su od njega tražili Tito i Partija. Iako se nalazio u političkom vrhu Jugoslavije, nastavio je živjeti skromnim

⁷⁵ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 479.

⁷⁶ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str. 21.

⁷⁷ Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata

⁷⁸ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 13.

životom. S vremenom je ipak postajao sve arogantniji pa su mu se rijetki usudili suprotstavljati.⁷⁹ Pamtili su ga kao čovjeka koji je vodio računa o detaljima; imao je odličnu memoriju, pantio je i najmanje sitnice. Bio je vrlo strog i autoritativan.⁸⁰

5.1. Važnije funkcije

Kao ministar unutrašnjih poslova uspješno je rukovodio unutrašnjim poslovima i državnom sigurnosti. Povodom proslave desetogodišnjice službe sigurnosti Tito komentira Rankovića kao ministra unutrašnjih poslova: *Ali bi hteo da istaknem da je u tome radu, pri formiranju i daljem vođenju organizacije, koja je imala vrlo delikatan posao, rukovodeća uloga pripadala Rankoviću. Razumije se, moram da kažem da smo mi to zajedno radili, i da on nije preduzeo nijedan važniji posao a da se nije prethodno posavjetovao sa mnom i ostalim drugovima u najužem rukovodstvu, ali moram i to da kažem da ne pamtim da ijedan njegov prijedlog ili ideju koju je iznio nisam prihvatio.* Novim ustavnim zakonom u siječnju 1953. dolazi do reorganizacije državne uprave. Ukidaju se ranija ministarstva, a s radom započinje nova vlada pod nazivom Savezno izvršno vijeće. Tada ministarstva postaju državni sekretarijati. Ranković tada napušta položaj ministra unutrašnjih poslova, dakle prestaje biti rukovoditelj unutrašnjih poslova i državne sigurnosti. To mjesto prepustio je Svetislavu Stefanoviću Ćeći. Iako više nije izravno rukovodio unutrašnjim poslovima i državnom sigurnosti Ranković je svejedno uživao veliki autoritet svih pripadnika državne sigurnosti.⁸¹ Kao potpredsjednik Vlade (SIV-a) i predsjednik Odbora za unutrašnju politiku i pravosuđe od 1956. do 1963. vodio je poslove unutrašnje politike i pravosuđa. Neki su kritizirali da je preko tog položaja provodio nekakav svoj režim posebno na Kosovu i u Hrvatskoj, no Đilas odbacuje takve kritike. Kaže: *Nikakvog Rankovićevog režima nije bilo, bar ne dok sam ja bio u vlasti. Sve je to bio Titov režim...*⁸²

Na brojnim funkcijama koje je obnašao pokazao se kao odličan organizator te neumoran i savjestan radnik pa su ga zbog toga mnogi poštivali. Smatrali su ga poštenim i skromnim čovjekom. Kao organizacijski sekretar CK SKJ upoznao se s mnogim članovima i dužnosnicima partije iz svih dijelova zemlje, a svi su ga smatrali principijelnim, neposrednim i pristupačnim rukovoditeljem, a posebno popularan bio je u Srbiji.⁸³ Ranković je na čelu Organizacijsko-političkog sekretarijata imao mogućnost neovlašteno rukovoditi Partijom.

⁷⁹J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 480.

⁸⁰ Branko Petranović, *Historija Jugoslavije 1918.-1988., Treća knjiga, Socijalistička Jugoslavija 1945.-1988.*, Nolit, Beograd, str. 386.

⁸¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str.36.-37.

⁸² Isto, str. 38.

⁸³ Isto, str. 39.

Organizacijsko-politički sekretarijat osnovan je u lipnju 1958. godine sa zadacima da prati tekuća politička pitanja, rad organizacija i rukovodstava SKJ i o tome priprema izvještaje za Izvršni komitet, zatim da brine o provođenju odluka CK SKJ, objedinjava i prati rad pomoćnih organa CK SKJ i razvija stalnu vezu sa rukovodstvima SK u republikama. Sekretarijat se sastojao svaki tjedan, no nisu podnosili izvještaje Izvršnom komitetu.⁸⁴

Ustavom iz 1963. godine uvedena je nova funkcija potpredsjednika Republike koja je pripala Rankoviću. Ta funkcija mu nije donijela neke posebne ovlasti ili zaduženja, no pokazala je da Ranković ima veliku moć odnosno da je na drugom mjestu u političkom životu Jugoslavije. Funkcija je značila da on zamjenjuje predsjednika u njegovoj odsutnosti ili izvršava određene poslove koje mu povjerava predsjednik.⁸⁵

5.2. Rankovićeve zasluge

Ranković je svoje zasluge stekao u ratu, ali i brojnim operacijama nakon rata. Istaknuo se u operaciji koja je rezultirala uhićenjem Dragoljuba Draže Mihilovića 13. ožujka 1946. Draža Mihailović, ratni zapovjednik vojske u otadžbini i vođa ravnogorskog pokreta, nalazio se nakon rata u istočnoj Bosni. Njegov kraj je značio i kraj srpske opozicije. Operaciju je provela OZN-a za Srbiju, no u svim njenim fazama Ranković je bio uključen.⁸⁶

Imao je vrlo važnu ulogu u vremenu sukoba KPJ s Informbiroom. Ranković je tada, 1948., bio ministar unutrašnjih poslova i partijski sekretar te kao takav i najodgovorniji. UDB-a je morala spriječiti obavještajne akcije sovjetske službe. S obzirom da je rukovodio kadrovanjem, Ranković je bio zadužen za to da sovjetske pristalice ne preuzmu riječ u KPJ. Morao je otkriti protivnike tadašnje Titove politike prema Staljinu te ih ukloniti i neprestano nadzirati.⁸⁷ U društvu je tada zavladao strah. Neki su čak prijavljivali svoje prijatelje kako bi pokazali svoju odanost Partiji. Obitelji informbiroovaca bile su prisiljene odreći se svojih najbližih ukoliko nisu željeli i sami biti optuženi i prognani.⁸⁸ Iako je sukob Tita i Staljina Rankovića potresao, on i ovom zadatku pristupa vrlo predano. Na Šestom kongresu KPJ 1952. godine Ranković govori da je od 1948. pa do 1952. uhitio 11 130 ljudi od kojih je 4 089 bilo zatvoreno. Nakon nekoliko mjeseci prilikom intervjua za *New York Times* govori o nešto većem broju zatvorenih, govori da je još uvijek zatvoreno 4 500 informbiroovaca. Morao je i pratiti sve veze koje su

⁸⁴ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 2001., str. 84.

⁸⁵ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str.38.-39.

⁸⁶ Isto, str. 25.

⁸⁷ Isto, str. 26.

⁸⁸ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999., str. 309.

pristaše Informbiroa imale s mogućim simpatizerima na Zapadu. Za informbiroovce nije bilo uobičajenih sudskih postupaka, već ih se zatvaralo u logore. Rankovićeve suradnici su pretjerivali u obračunu. Od uhićenih ljudi krali su zlato i sve dragocjenosti, a u logorima su provodili strašna mučenja. Ranković u početku nije znao za sve što se događalo na Golom otoku, no kako postaje svjestan tako se pita protiv čega se on točno bori. Rekao je da se bore protiv staljinizma, ali s istim metodama i da to ostavlja *veliku mrlju na obrazu Partije*.⁸⁹

Ranković je u sukobu s Informbiroom imao neograničenu moć. Dedijer navodi kako se tada Rankovićeva moć počela širiti i na Partiju te da su njegovi *apetiti* rasli. S obzirom na sve što je prošao, bio je glavni čovjek u borbi sa unutrašnjom i vanjskom kontrarevolucijom, sa Staljinovim provokacijama na granicama i sa Staljinovom petom kolonom koja je pružala otpor nakon razlaza Jugoslavije i SSSR-a, ne čudi što je vjerovao da su disciplina i autoritet vlasti nužni za stabilnost države. Nije se slagao s promjenama koje su se najavljivale na Šestom kongresu KPJ 1952. Tada je odlučeno da SKJ ne treba rukovoditi svim državnim i društvenim odnosima već da samo treba biti idejni predvodnik u borbi za socijalističke samoupravne odnose. Mijenja se naziv KPJ u SKJ i najavljuje uvođenje demokratskih odnosa unutar Partije. Rankoviću se to nije svidjelo i on će pružati pritajeni otpor decentralizaciji i samoupravljanju, vjerujući da samo snažna država i njezin aparat mogu spasiti Jugoslaviju. Uz njega su stajali još neki konzervativni komunisti te se polako počela formirati struja kojoj je on bio predvodnik.⁹⁰

⁸⁹ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 481.-483.

⁹⁰ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, str. 527. – 529.

6. Sukobi dviju struja unutar SKJ

U 60-im godinama među vodećim ljudima SKJ formirale su se dvije struje, reformisti i dogmati. Reformisti na čelu s Edvardom Kardeljem zalagali su se za provođenje privredne reforme, veću samostalnost republika i demokratizaciju. Na čelu dogmatske struje nalazio se Ranković.⁹¹ Njegova državno-centralistička struja pružala je otpor privrednoj reformi.⁹² Privredna reforma je trebala osnažiti tržište i ekonomske zakonitosti, no zapravo se radilo o stvaranju političkog i ekonomskog policentrizma. Nakon Ustava iz 1963. svi politički procesi vode k stvaranju konfederacije. Ranković je u decentralizaciji vidio opasnost za Jugoslaviju. Smatrao je da Jugoslavija treba biti čvrsta i jedinstvena federacija s razvijenom samoupravnom demokracijom.⁹³ Osim toga Ranković se protivio demokratizaciji odnosa unutar partije, a i demokratskom načinu ostvarivanja njezine vodeće uloge u društvu. Nije podržavao organizacijske promjene unutar partije koje bi omogućile bržu zamjenu starih s novim kadrovima.⁹⁴

Između dva predvodnika različitih političkih koncepcija vodila se i bitka za Titovog nasljednika. Ranković je u to vrijeme bio druga najmoćnija ličnost u državnom vrhu i vrhu SKJ. S obzirom da je bio organizacijski tajnik SKJ upravljao je unutarnjim radom Partije i bio glavni kadrovik za sve partijske i državne funkcije. Pored toga imao je veliku moć zahvaljujući svojem rukovođenju UDB-om. UDB-a se u to vrijeme osamostalila i Partija nad njom nije imala nadzor. Imala je kontrolu nad čitavim društvom, *od poduzeća do najvišeg vrha državne vlasti*.⁹⁵ Kardelj hijerarhijski nije zaostajao za Rankovićem i jedan drugome su zavidjeli te međusobno nisu niti komunicirali, osim u službenim situacijama. Kada je Tito pozvao Rankovića da smiri štrajk rudara u Trbovlju, Ranković pojašnjava Tripalu: *Da, kada treba nešto teoretski objasniti, onda je tu drug Bevc (tako su često oslovljavali Kardelja), a kada treba uprljati ruke, onda idi ti Marko!*⁹⁶

Ranković je do tada bio u veoma dobrim odnosima s Titom. Pokazao se kao najpouzdaniji suradnik kada se Tito sukobio sa Staljinom 1948., s Đilasom 1954. te s Kardeljem 1956. godine. I *New York Times* je 1958. godine Rankovića naveo kao najodanijeg i najpouzdanijeg Titovog

⁹¹ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 360.-361.

⁹² Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi:1918.-1985.*, Školska knjiga, Zagreb 1985., str. 320.

⁹³ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 47.

⁹⁴ M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 81.

⁹⁵ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 350.

⁹⁶ M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 82.

pomoćnika. Sam Ranković je u svojim *Dnevničkim zabilježkama* zapisao o odnosu s Titom: *Moji i Titovi odnosi bili su uvijek principijelni i na takvoj visini da sam mogao sve da mu kažem, o svemu da ga obavještavam i o svemu da tražim njegovo mišljenje i savete. I tako sam godinama postupao, jer sam više od svega cenio otvorenost kao uslov uzajamnog razumevanja i trajnog i vernog drugarstva. Polazeći od toga, ranije se nikad nisam ustručavao da Titu kažem i neprijatne stvari, razume se na način u kojem se nikada nije gubilo veliko poštovanje prema njemu. Nastale promene, međutim, uočio sam veoma, veoma kasno. Verovatno zbog toga što sam nekim povremenim reagovanjima pridavao sasvim sporedan značaj, smatrajući ih trenutnim i prolaznim.*⁹⁷

Kada je Ranković 1963. postao potpredsjednik republike mnogi su njega vidjeli kao budućeg predsjednika, jer to mjesto do tada nije postojalo, već je *izmišljeno za njega kao Titova nasljednika*.⁹⁸ Mnogi smatraju kako je to imenovanje utjecalo na smjenu Rankovića, jer izbor za potpredsjednika izazvao je sumnju među najvišim partijskim rukovoditeljima iz svih republika. Ranković je rekao kako nije imao pretenzija za dolazak na vlast, a o onima koji su ga optuživali za borbu za vlast rekao je: *Oni vrlo dobro znaju da sam ja bio prvi protiv ustanovljenja funkcije potpredsednika Republike. Rekao sam im šta će nam to. Objašnjavao sam im, ako Starom treba pomoć, treba da mu pomognemo svi, hajde da mu pomognemo, a kamoli da sam se ja borio kao potpredsednik Republike, kroz titulu potpredsednika Republike da zauzmem položaj predsednika Republike.*⁹⁹

Sve te godine Tito se okretao jednoj pa drugoj struji. Dopuštao je sukob između konzervativaca i liberala i iskorištavao jedne i druge kako bi sačuvao režim.¹⁰⁰

6.1. Sjednica IK CK SKJ 1962.

Prva takva sjednica na kojoj je došlo do vidljivog sukoba dviju struja bila je sjednica IK CK SKJ u ožujku 1962. Tito, ponukan sukobom dviju struja u vrhu partije, saziva sjednicu saveznog i republičkih rukovodstava. Tito je postojeće stanje smatrao vrlo ozbiljnim i bojao se da bi takva politička kriza mogla dovesti do raspada zemlje. Tražio je od svih koji su bili prisutni na sjednici da se očituju prema nastaloj situaciji kako bi se potom dogovorili što će poduzeti da se nastala kriza zaustavi. Razgovaralo se o privredi. Glavni zaduženi za privredu Mijalko Todorović rekao

⁹⁷ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 63.

⁹⁸ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 360.

⁹⁹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 66.-67.

¹⁰⁰ Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb 2012., str. 488.

je da se savezna tijela više ne mogu kontrolirati. On je kritizirao republički birokratizam i zalagao se za jačanje saveznog centra. U svojim izlaganjima s Todorovićem su se složili Osman Karabegović i Rato Dugonjić.¹⁰¹ U svom izlaganju Ranković se zalagao za obnovu jedinstva: *...svaki... gleda samo svoje interese, svoj sektor, svoju republiku... i od odluka saveznih političkih i državnih foruma provodi ... uglavnom ono što osigurava te njihove interese...* Smatrao je da jedinstvo partije ugrožavaju rukovoditelji republika i pokrajina.¹⁰² I Svetislav Stefanović, šef UDB-e i savezni ministar unutarnjih poslova govori protiv republičkih predstavnika. Rekao je da oni svi gledaju kako da se federacija *što više očerupa*. Misli kako se SKJ razvodnio i razlabavio te da treba nešto promijeniti. Za stanje u UDB-i je rekao da su oni jedinstveni i nemaju skoro nikakve probleme, osim što neki republički rukovodioci nastoje spriječiti republičke UDB-e u prenošenju informacija saveznoj.¹⁰³

Među onima koji su kritizirali centralizam bili su slovenski i hrvatski predstavnici. Miha Marinc, predstavnik slovenskih komunista predlagao je promjenu postojećeg centralističkog sustava, a Vladimir Bakarić i ostali hrvatski predstavnici iznijeli su nezadovoljstvo zbog toga što se sva sredstva slijevaju u federaciju, a potom federacija raspolaže i odlučuje gdje će i u što investirati. Hrvatski predstavnici pokazuju svoj stav, a to je bilo da se savezni kapital prenese na republike koje će onda njime upravljati u ime samoupravljanja. Edvard Kardelj je vidio kako je bilo više onih koji su bili za obnovu centralizma i jačanje uloge države. Istupio je s tezom da Jugoslavija može birati između povratka na staljinizam i demokracije. Tijekom rasprave sukobila su se mišljenja i pokazala ono što se već znalo, a to je da su podjele unutar partije bile uistinu duboke. Najvažnije je bilo Titovo mišljenje. On je tijekom rasprave slušao izlaganja i zaključio da je većina prisutnih bila za centralističko-birokratski sustav. Istaknuo je kako je i on bio političar čvrste ruke, a sklon je bio centralizmu kako bi spriječio jačanje nacionalizama. Problem je bio što je i centralizam zapravo jačao velikodržavni hegemonizam i prevlast jedne nacije te tako uništavao samoupravljanje. Tito je trebao odlučiti, ali tada nije ni sam znao kome se treba prikloniti. Ostao je zato suzdržan kada se na kraju obraćao sudionicima. Zaključeno je kako je potrebno stabilizirati gospodarstvo, a postojeća politička odnosno državna kriza nije se uspjela riješiti.¹⁰⁴ U završnoj riječi Tito je samo pozvao na borbu za stabilnost i uspješan razvitak socijalizma u Jugoslaviji: *U diskusiji je došlo do izražaja neslaganja među nama. Ja nemam nikakvih iluzija da će ova sjednica, mada je trajala tri dana, biti dovoljna da bi sada za*

¹⁰¹ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str.337.

¹⁰² D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 420.

¹⁰³ Isto, str. 422.-423.

¹⁰⁴ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 338.-340.

*izvjestan period stvari išle kako treba. Ne. Mi smo na ovom sastanku tek otvorili, razotkrili, razgolitili one činjenice koje su negativne i trebat će čitav niz sastanaka i sjednica na kojima bi se rješavala pojedina konkretna pitanja. (...) Rukovodstva po republikama treba da budu, ako iskreno prilazimo toj stvari, nosioci daljnje borbe za otklanjanje svih ovih elemenata nepravilnosti koje postoje u našem radu, bilo u privredi bilo u radu Saveza komunista.*¹⁰⁵

No sukob se sve više s političke razine počeo širiti na međunacionalnu razinu. Naime, Hrvatska i Slovenija su kritizirale jugoslavenski centralizam te centralizam u smislu principa ustrojstva Jugoslavije, a Srbija je podržavala centralizam, ali ipak kritizirala državni vrh. Dio srpskog rukovodstva je smatrao da državni vrh zanemaruje interese Srbije. Srbi su pokušavali zadržati centralistički sustav, ali se izboriti za interese Srbije.¹⁰⁶ Zato upravo u Rankoviću vide zaštitnika srpskih interesa.¹⁰⁷ Kako su se međunacionalni sukobi raspirivali, oba bloka Hrvatska, Slovenija i Makedonija te Srbija s druge strane vrše pritisak na Tita. Tito je morao odlučiti kojoj će se strani prikloniti. Vidi se da je i sam mijenjao mišljenja. Uoči Nove godine 1953. pričao je o stvaranju jugoslavenske nacije, dok na 8. kongresu SKJ 1964. govori da *unitaristima nema mjesta u SKJ*. Znao je da bi njegova suzdržanost omogućila daljnji razvoj centralističke državne strukture koja bi kasnije mogla vladati njime ili ga čak smijeniti.¹⁰⁸

6.2. Osmi kongres SKJ 1964.

U knjizi *Slučaj Ranković* navodi se da je Osmi kongres SKJ-a 1964. godine bio *uvod u događaje Brijunskog plenuma* u kojima će doći do smjene Rankovića. Na kongresu je došlo do promjena u politici SKJ. Bilo je vidljivo da će se nastaviti sa samoupravljanjem te da je moguće da će Jugoslavija krenuti ka konfederativnom uređenju. Rečeno je i da postoje snage koje se opiru reformama te da je potrebno ojačati moć republika, a smanjiti moć federacije. Takvi stavovi nisu bili u skladu sa stavovima Rankovića i još nekih članova SKJ. Ranković je, prema riječima Dobrice Ćosića, bio iznenađen. Rekao je Titu da ako već ne smatra republički separatizam najvećom opasnosti za Jugoslaviju, da onda barem to treba izjednačiti s državnim centralizmom. Nakon tog kongresa Ranković i Tito će zahladiti odnose.¹⁰⁹ Tito je tada podupro liberalnu struju koja se zalagala za korjenitu reformu, uvođenje tržišnih načela, decentralizaciju

¹⁰⁵ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 41.

¹⁰⁶ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 489.

¹⁰⁷ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 498.

¹⁰⁸ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 490.-491.

¹⁰⁹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 62.-63.

i ubrzanje samoupravljanja, no sve te reforme nije bilo moguće provesti ukoliko se ne smijeni Rankovića. Zbog toga je jasno da je *njegova sudbina već u tom trenutku bila zapečaćena*.¹¹⁰

6.3. Tito se odlučuje na obračun

Sukobi su se između dviju struja i dalje nastavili. Ranković je na Trećem plenumu CK SKJ u veljači 1966. oštro napao reformu, a Tito ga još uvijek samo prikriveno kritizira.¹¹¹ *Nije jasno što je presudilo da se J. Broz Tito odlučio na obračun i zašto je izabrao vrijeme koje je izabrao.* Radelić smatra da je Tito srušio Rankovića zbog velikog utjecaja koji je imao, a bio je predvodnik otpora reformi i želio veliku ulogu federacije.¹¹² Prema Matkoviću Tito se odlučio na obračun u trenutku kada se osjetio osobno ugroženim *i kada je spoznao da je Ranković uključen u velikosrpske krugove i da je postao zagovornik velikosrpskog monopola u međunarodnim odnosima*.¹¹³ Ivo i Slavko Goldstein pišu kako je Tito imao sve manje strpljenja za Rankovića jer se više nisu slagali u procjeni koliko daleko treba ići u procesu liberalizacije odnosno demokratizacije, a smetalo mu je i što Ranković iskazuje liderske ambicije i posredno ugrožava njegovo prvenstvo.¹¹⁴ I Sekulić piše o razlozima smjene. Tvrdi da se Ranković unatoč tome što je bio Titova desna ruka polako počeo s njim razilaziti i ponekad mu se suprotstavljao. Ranković je pod utjecajem Slobodana Penezića Krcuna počeo kritički gledati na položaj Srbije i njezine interese. Kako Tito nije volio u svojoj blizini imati ljude koji su mu proturječili, pad Rankovića je bio neizbježan.¹¹⁵ Krajem 1965. godine Beogradom su se počele širiti glasine da će Ranković pokušati prigrabiti vlast i prije nego što Tito umre. Pirjevec tvrdi kako je Tito godinama pretpostavljao da ga Ranković želi zamijeniti na čelu države i Partije, no svejedno nije znao što će s njim jer, kao prvo, između njih dvoje je postojalo prijateljstvo, a drugo morao je čekati da se ravnoteža snaga u CK SKJ i u JNA promijeni u njegovu korist.¹¹⁶ Petranović smatra da je iza pada Rankovića *nesumnjivo stajala borba oko vlasti koju je Tito u ovom slučaju priveo kraju udaljavanjem moćnog čoveka Rankovića*.¹¹⁷ Tripalo kod smjene Rankovića stavlja naglasak na društveni položaj UDB-e. Problem je bio u

¹¹⁰ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 490.

¹¹¹ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 362.

¹¹² Isto, str. 362.

¹¹³ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 351.

¹¹⁴ Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *Tito, Profil*, Zagreb 2019., str. 615.

¹¹⁵ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 48.

¹¹⁶ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 498.

¹¹⁷ B. Petranović, *Historija Jugoslavije 1918.-1988., Treća knjiga, Socijalistička Jugoslavija 1945.-1988.*, str. 388.

tome što se UDB-a pod rukovodstvom Rankovića i Stefanovića izdigla iznad društva i partije i više ju nije bilo moguće kontrolirati.¹¹⁸

Titu naravno nije bilo lako obračunati se s Rankovićem. Prvo zbog straha od reakcije iz Srbije, jer je znao da bi se to moglo protumačiti kao protusrpski čin, a drugo moć koju je Ranković imao nije bilo moguće zanemariti. Ipak je on skoro tri desetljeća vodio kadrovsku politiku i tako stekao *vlast nad ljudima*. Tajna policija, čiji je bio osnivač bila mu je u potpunosti vjerna. Bio je organizacijski sekretar CK KPJ i poznao mehanizam Partije, a zbog svojih zasluga u razbijanju četništva i obračuna s buržoazijom, bio je uzor svim komunistima. Zvali su ga *duša naše partije*. Ranković je pred kraj svojeg političkog djelovanja počeo popuštati nacionalistima, stoga su ga mnogi smatrali budućim nacionalnim vođom – nasljednikom Tita. Smijeniti nekoga s takvom prošlošću i trenutnom moći nije bilo lako. U SKJ nikome nije palo na pamet optužiti Rankovića. Tito je zato znao kako ga mora smijeniti uz neke uvjerljive argumente. Ranković je bio konzervativac i dogmatik, jedan od stupova vlasti. Nije iznosio neka svoja politička razmišljanja koja bi mu mogla naštetiti, kao što su to radili Đilas ili Kardelj. Činilo se da Ranković nema mrlju na koju bi se moglo pozvati ukoliko dođe do smjene.¹¹⁹ Dok je Tito u najužem krugu počeo smišljeno pripremati smjenu Rankovića, Ranković svoje dužnosti vrši neometano do samoga kraja.¹²⁰ Kao Titov zamjenik u ožujku 1966. sudjeluje na 22. kongresu KP SSSR-a i čak samo tri tjedna prije afere Ranković i Tito zajedno se nalaze na sletu povodom Dana mladosti 25. svibnja.¹²¹

¹¹⁸ M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 84.

¹¹⁹ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 491.

¹²⁰ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 351.

¹²¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 59.

7. Priprema afere

Tito je s aferom čekao dok se ravnoteža snaga u CK SKJ i JNA ne promijeni u njegovu korist. To se počelo ostvarivati na prijelazu iz 1965. u 1966. godinu kada se stvara napeta i nesigurna atmosfera prožeta spletkama. Ranković tada daje ostavku na položaj predsjednika Saveza boraca kojime je rukovodio desetljećima, što je bilo vrlo znakovito. Nadalje, u CK SKS se od svibnja 1965. oblikuje liberalna struja koja je najavila borbu protiv konzervativnih neprijateljskih elemenata. Govorili su da mora doći do zamjene starih s novim kadrovima jer su neke pogreške rukovodstva u Srbiji dovele do jačanja nacionalizama. Ranković time gubi bazu unutar CK SKS na koju bi se mogao osloniti, a i neki stariji konzervativni političari mu više ne daju podršku kao na primjer Jovan Veselinov, sekretar SK Srbije, kojemu se zamjerio zbog osobnih razloga. Javlja se i CK SK Slovenije s kritikama na račun UDB-e i zahtjevom za smanjenjem njezinih ovlasti, a u tome ih podržavaju Makedonci koji se boje velikosrpskog nacionalizma. Tada se javlja i Bakarić koji u svojim govorima kritizira stanje u društvu i Partiji, aludirajući na Rankovića te najavljuje promjene.¹²² Još jedan znak da se afera odnosno smjena Rankovića priprema bila je promjena u službama sigurnosti. Smjenjuju se stari kadrovi, odani Rankoviću, a postavljaju nove snage i to iz Hrvatske. Na mjesto saveznog sekretara za unutrašnje poslove postavlja se Milan Mišković umjesto Vojina Lukića kojega premještaju u Srbiju. I sam Lukić je kasnije pisao da je njegova smjena bila priprema za smjenu Rankovića. Na takvom položaju trebala im je odana i pouzdana osoba, a ne on od kojega bi se cijela akcija morala kriti. Došlo je do promjene i u Službi sigurnosti JNA gdje je na čelo postavljen general Ivan Mišković. Tako su dva brata, Hrvata, zauzela položaje u vrhu službe sigurnosti. Još neke promjene, odnosno ukidanje pojedinih organa, potvrđuju da se afera potanko planirala. Tako je s radom prestala Savezna komisija za koordinaciju službi na čijem je čelu bio Svetislav Stefanović. Te promjene i ukidanja su se događala bez nekih objašnjenja i formalnih odluka.¹²³

Iako se smjena Rankovića pripremala u tajnosti, određene osobe su znale što se sprema. Većinom su za smjenu znali ljudi iz Hrvatske i Slovenije. Upoznati su bili Kardelj, Krajačić i Bakarić, zatim pripadnici UDB-e iz Slovenije Boris Krajger i Edo Brajnik te iz UDB-e iz Hrvatske braća Mišković. Poneki iz drugih republika su također bili upoznati kao Vladimir Popović iz Crne Gore, Cvijetin Mijatović iz Bosne i Hercegovine te Krste Crvenkovski iz Makedonije.¹²⁴ Prvo se pokušalo organizirati pobunu protiv Rankovića unutar UDB-e. Tito je

¹²² J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 499.-500.

¹²³ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str. 76.-77.

¹²⁴ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str. 82.

u razgovoru s Jovom Kapičićem otkrio da Ranković uz pomoć UDB-e planira državni udar. Kapičić u to nije vjerovao i savjetuje Titu da ukoliko postoje dokazi o državnom udaru tada treba uhititi krivce, no ukoliko se radi o političkom sukobu to je potrebno riješiti na Plenumu Centralnog komiteta. Titu se svidjela Kapičićeva ideja o plenumu, no još jednom je pokušao nagovoriti Kapičića da napravi izvještaj o UDB-i u zamjenu za najodgovornije funkcije u Crnoj Gori, ali Kapičić je sve odbio jer nije vjerovao u optužbe na račun Rankovića.¹²⁵ Zamjensko rješenje bilo je osmišljavanje afere prisluškivanja. Edo Brajnik, pomoćnik Saveznog sekretarijata unutarnjih poslova poslao je pismo Titu 15. lipnja 1966. u kojem je zatražio sazivanje Izvršnog komiteta CK SKJ na kojem će se raspravljati o problemima u Državnoj sigurnosti.¹²⁶ Do tada je Stevo Krajačić već poslao svoje stručnjake iz Zagreba u Beograd kako bi pregledali Titovu rezidenciju i pronašli eventualne prislušne uređaje. Rekli su da su pronašli i uklonili uređaje te da su bili postavljeni čak i u Titovoj spavaćoj sobi. Sekulić u svojoj knjizi postavlja pitanje jesi li možda oni i donijeli te prislušne uređaje sa sobom iz Zagreba.¹²⁷ Stevo Krajačić je tada bio organizacijski sekretar CK KPH od 1943. te načelnik hrvatske OZN-e od 1944., pa ga je Tito potajno pozvao čim je posumnjao da ga prisluškuju, a u to ga je uvjeravala Jovanka. Naime, Jovanka nije bila u dobrim odnosima s Rankovićem niti s njegovom suprugom Slavkom. Zbog sukoba s njim, Jovanka nije imala povjerenja u sekretare predsjednika Republike i neke druge osobe iz Titovog okruženja. Neprestano je upozoravala Tita na Rankovića. Ona je prva primijetila smetnje na telefonskim linijama i posumnjala da ih Ranković prisluškuje.¹²⁸ Tito je još pozvao Crvenkovskog iz Makedonije i rekao mu kako je UDB-a prešla sve granice i da njega osobno prisluškuje. Govori mu da je odlučio osnovati komisiju i da želi da on bude na čelu te komisije. Crvenkovski je pristao uz uvjet da nakon toga ne dobije nekakvo napredovanje koje bi se moglo protumačiti kao nagrada za njegov rad te da se treba preispitati i stanje u Armiji i njezinoj obavještajnoj službi. Tito je uvjete prihvatio i tako je obračun s Rankovićem mogao početi.¹²⁹

¹²⁵ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 56.-57.

¹²⁶ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 503.

¹²⁷ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 55.

¹²⁸ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str.64.-65.

¹²⁹ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 58.

8. Pad Aleksandra Rankovića

Do konačne smjene Aleksandra Rankovića došlo je na Četvrtoj sjednici Centralnog komiteta SKJ, poznatoj i po nazivu Brijunska sjednica odnosno Brijunski plenum. Toj povijesnoj sjednici 1. srpnja 1966. godine prethodile su dvije sjednice Izvršnog komiteta CK SKJ. Prvu sjednicu sazvaio je Tito 16. lipnja 1966. gdje odmah po otvaranju sjednice otvoreno iznosi tvrdnje o prisluškivanju kao metodi kojom se UDB-a služila već 20 godina. Tito govori kako su prisluškivani ljudi na državnim položajima i unutar SKJ pa da je i on sam bio prisluškivan te da su prislušni uređaji pronađeni čak i u njegovoj spavaćoj sobi. Svi prisutni su očekivano osudili taj čin.¹³⁰ Tvrdnje o prisluškivanju partijskih i državnih dužnosnika su bile utemeljene, no to da je Tito bio osobno prisluškivan je, prema Radeliću, izmišljena priča koja je trebala potaknuti što hitniji postupak protiv Rankovića.¹³¹

Tito je rekao da su neke instalacije u Belom dvoru i salonu u rezidenciji u Užičkoj opravdano ozvučene jer je on sam dao za to dopuštenje kako bi se snimali razgovori sa stranim diplomatima da se ne bi moglo te razgovore kasnije krivo interpretirati. No prisluškivanje Tita i ostalih državnih rukovoditelja u privatnim prostorijama je zabrinjavajuće. Tito smatra kako takav sustav nije održiv te da je povjerenje u međusobnim odnosima sada izgubljeno. Postavlja se pitanje zbog čega je to sve rađeno i protiv koga je to usmjereno. Jasno je da je UDB-a bila pod kontrolom samo nekoliko ljudi, prvenstveno Rankovića i zatim Stefanovića, a ne Centralnog Komiteta. Zbog toga je Tito odlučio osnovati komisiju koja će otkriti što se događalo i o tome izvijestiti Centralni komitet.¹³²

Osnovane su dvije komisije, jedna politička i jedna tehnička. Politička komisija je trebala s te, političke strane utvrditi što se događalo i predložiti rješenja. Članovi komisije bili su Dobrivoje Radosavljević iz Srbije, Miko Tripalo iz Hrvatske, Đuro Pucar iz Bosne i Hercegovine, Blažo Jovanović iz Crne Gore, France Popit iz Slovenije te Krste Crvenkovski iz Makedonije.¹³³ Komisija je počela ispitivati sve one koje je smatrala odgovornima za aferu ili mogućim svjedocima. Ispitani su Svetislav Stefanović, Boško Vidaković, Selim Numić, Anđelko Valter, Milan Mišković, Vojin Lukić te brojni drugi pripadnici UDB-e za Jugoslaviju. No zanimljivo je da Komisija nije obavila niti jedan razgovor s Rankovićem koji je uz Stefanovića bio najodgovorniji za poslove UDB-e. S njim će razgovor kasnije obaviti Tito. Ranković tako nije

¹³⁰ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 491.

¹³¹ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 362.

¹³² S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 104.-105.

¹³³ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 432.

imao priliku prije Plenuma upoznati se detaljnije sa slučajem, niti ponuditi neka svoja objašnjenja i viđenja nastale afere. Možda je upravo to i bio cilj Komisije.¹³⁴

Tehnička komisija je bila zadužena za stručnu obradu slučaja; pregled instalacija, pronalaženje i uklanjanje prislušnih uređaja. Na čelu Tehničke komisije bio je načelnik Službe sigurnosti JNA general-potpukovnik Ivan Mišković. Ostali članovi bili su ing. Omer Čišić, major JNA, ing. Vlajko Stanković, kapetan I. klase JNA, Božo Rašeta, službenik SUP-a Makedonije. Ova vojna komisija je vršila istragu zbog toga što se sumnjalo da je vršeno djelo špijunaže vrhovnog zapovjednika, a za kazneno djelo vojne špijunaže nadležan je vojni sud. U zadacima komisije navodi se da su primijećene smetnje na tehničkim uređajima kod Tita i s obzirom da su u blizini strane ambasade potrebno je provjeriti je li bilo špijunaže od stranih obavještajnih službi. Tako definiran zadatak o postojanju vojne špijunaže je poslužio tome da istragu provedu vojni organi. U Materijalu za konačni izvještaj Komisije vide se pravi zadaci, a to je ustanoviti u kojoj je mjeri bilo zlouporabe mehanizama i organa sigurnosti od strane njihovih rukovoditelja, a s ciljem borbe za vlast. Komisija je pregledala rezidenciju predsjednika u Užičkoj 15, Beli dvor i Šumsku kuću, Plavi voz, Dobanovce i Karađorđevo. Osim tehničkih ispitivanja vršili su istraživanja određenih osoba povezanih sa slučajem i operativno-kontrolne mjere.¹³⁵

Već za nekoliko dana politička komisija izvještava o slučaju na sastanku kod Tita. Navodi se da su ozvučeni bili Kardelj, Veselinov, Radosavljević, Mišković i drugi. Članovi Izvršnog komiteta su iznosili svoja razmišljanja. Govorili su kako je UDB-a postavila svoje ljude na ključna mjesta u rukovodstvima Partije i zapravo postala država u državi. Tito govori da je od 6 000 ljudi koliko ih radi u UDB-i, 600 bilo u službi prisluškivanja. M. Popović je ustvrdio da je UDB-a stvorila birokratsko-zavjerenički centar, a Vukmanović nadodaje da im je cilj bio preuzimanje vlasti nakon Tita, a možda i njegova smjena. Izrazili su strah od reakcije iz Srbije, koja će zasigurno smjenu Rankovića smatrati napadom na svoju republiku. I Tito je istaknuo kako se dvije godine premišljao, upravo zbog toga da smjena ne dobije antisrpsko značenje. Kardelj govori da se ne smije zataškati ova afera, već se treba odlučno obračunati s birokratskim centrima, ali pritom pazeći na razvijanje demokratskih odnosa.¹³⁶ Tito je održao taj sastanak kako bi još jednom prošao kroz pripremu za obračun. Želio je osigurati potporu srpskog rukovodstva, stoga je pozvao 11 srpskih dužnosnika od kojih su neki već bili upoznati s aferom. Tito je najviše i zanimalo kako će srpski predstavnici reagirati na njegov prijedlog da

¹³⁴ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 123.-126.

¹³⁵ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 109.-110.

¹³⁶ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 492.

Stefanovića i Rankovića ukloni sa svih njihovih položaja. Na tom sastanku Tito je dobio podršku partijskih kadrova iz Srbije i mogao se obračunati s Rankovićem te ga maknuti iz politike i javnosti.¹³⁷

Rezultati istrage Komisije bit će prezentirani na sjednici Izvršnog komiteta CK SKJ koja je održana 22. lipnja 1966., a na njoj su bili svi čelnici republičkih SK. Tito na toj sjednici ističe da se ne smije optužiti cijelu UDB-u jer je ona kao sigurnosna služba Jugoslaviji potrebna i treba ju sačuvati, ali treba osuditi one pojedince koji su se uzdignuli do te mjere da su se okrenuli *protiv rukovodilaca, protiv članova CK, protiv komunista*.¹³⁸ Nakon Tita riječ preuzima Crvenkovski i prezentira rezultate rada Komisije. Tada još nije imao izvješće Tehničke komisije pa je iznosio ono što je saznala Politička komisija prilikom ispitivanja različitih svjedoka. Rekao je da je komisija zaključila da su pojedinci vršili zloupotrebe prilikom prisluškivanja, jer odluke vezane uz prisluškivanje su se donosile usmeno. Sastanci Izvršnog komiteta i ostale sjednice snimani su od 1961., a snimljeni materijali odnosili su se u UDB-u, a ne u CK. Od kada je Ranković postao potpredsjednik Republike dobivao je sve najznačajnije dokumente i potom sam odlučivao kome će što od toga proslijediti.¹³⁹

Uslijedila je rasprava u kojoj se kritizirao i rad Stefanovića i rad Rankovića. I Ranković se javio za riječ: *Što da vas sada uvjeravam da s time nisam imao nikakve veze. Događaj sam po sebi je toliko težak, mračan, da se drugačije ne može tretirati nego kao neprijateljski akt bez obzira na motive... Ja nemam veze s tim suludim postupkom*. I nije ih bilo moguće uvjeriti, sjednica je završena s prijedlogom da se Rankovića smijeni s operativnih funkcija, no da ipak ostane član Centralnog komiteta.¹⁴⁰ Važno je napomenuti da su na sjednici prisustvovali i članovi rukovodstva SK Srbije te da su i oni prihvatili odluke protiv Rankovića. Tito više nije imao razloga za strah. Na strani Rankovića i ostalih optuženih nije bilo nikoga.¹⁴¹

Poslije ovih dviju sjednica Tito je pozvao Rankovića kod sebe na sastanak. Želio je razgovarati s njim kako bi se uvjerio da se neće pobuniti protiv odluka koje će se donijeti na plenumu. Objasnio mu je da je nužno da se povuče s partijskog vrha radi razvoja zemlje, ali da to ne znači da će on sada postati njihov neprijatelj. Vidjelo se da je njihov odnos zahladio jer Tito nije bio zainteresiran za objašnjenja koja mu je Ranković nudio. Tito nije spominjao prisluškivanje, već

¹³⁷ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 115., 118.

¹³⁸ Isto, str. 136.

¹³⁹ Isto, str.136.-137.

¹⁴⁰ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 492. – 493.

¹⁴¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 136.

neke druge zamjerke da se Ranković okružio lošim ljudima, zatim švercanje cigareta na Golom otoku u režiji Stefanovića i slično.¹⁴²

Sve je bilo spremno za Brijunski plenum. IK CK SKJ je bez prisutnosti Rankovića dogovorio točke dnevnoga reda.¹⁴³ Bit će četiri točke dnevnog reda: *Aktualni problemi u vezi sa štetnim djelovanjem nekih organa bezbjednosti i štetne posljedice toga djelovanja na razvoj sistema i rad Centralnog komiteta, O reorganizaciji i daljem razvoju Saveza komunista Jugoslavije, O nekim kadrovskim promjenama* i četvrta *Razno*.¹⁴⁴

8.1. Brijunski plenum

Brijunsko otočje je u ljetnim mjesecima bilo puno turista, no ne i sada. Članovi CK SKJ počeli su pristizati dan prije plenuma, a osim njih bilo je mnogo vojske i policije. Iako na otoku nije postojala realna opasnost od *neprijatelja*, Tita su uvjerali da je u smrtnoj opasnosti i da treba nositi neprobojni prsluk.¹⁴⁵ Ranković je na Brijune stigao dan prije i kada je vidio da ljudi s kojima se družio okreću glavu od njega shvatio da je sve što će se na plenumu dogoditi već unaprijed određeno.¹⁴⁶ Materijale za sjednicu je dobio posljednji, tek kasno navečer. Optužbe koje je tada prvi put pročitao su ga uznemirile i doživio je blaži infarkt. Liječniku je rekao da je imao samo napad srca, no da je uzeo tabletu i da mu je već bolje.¹⁴⁷ Sutradan, 1. srpnja 1966. u 9 sati započela je sjednica CK SKJ u hotelu Neptun. Uvodnu riječ imao je generalni sekretar SKJ Josip Broz Tito. Upoznao je prisutne sa sjednicama koje su održane prije plenuma, a na kojima je osnovana komisija koja je istraživala probleme koji su se pojavili u UDB-i. Prisjeća se kako su ti problemi bili poznati još i na sjednici u ožujku 1962., no tada se nije išlo u rješavanje kako se ne bi naštetilo jedinstvu Partije. Tito je rekao da je UDB-a uživala povjerenje Partije zbog svih zasluga tijekom rata i u poratnim godinama i zato je ostavljena bez kontrole sve ovo vrijeme. Naglašava da su ovdje bitni politički motivi i da se ovdje po njegovom mišljenju radi o jednoj frakciji koja se borila za vlast. Ističe i da se te kritike ne tiču cijele službe sigurnosti, već da se radi o pojedincima koji su stvorili vlast nad Savezom komunista i cijelim društvom. Pred plenumom je sad historijski trenutak u kojem će se upoznati sa svim činjenicama i donijeti odluke koje će biti korisne za razvoj SKJ. Nakon Tita prisutnima se obratio Crvenkovski, predsjednik Komisije. Rekao je kako istragu treba nastaviti da bi se

¹⁴² S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 136.

¹⁴³ Isto, str. 164.

¹⁴⁴ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 76.

¹⁴⁵ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 507.

¹⁴⁶ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 165.

¹⁴⁷ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 70.

činjenice u potpunosti rasvijetlile, no da je i ovo što je Komisija do sada otkrila dovoljno za političku analizu i ocjene.¹⁴⁸ Članovima komiteta je potom predstavljeno izvješće komisije. Komisija je prvo odala priznanje UDB-i za rad u revolucionarnom razdoblju i u vremenu kada se konsolidirao novi poredak i obrana Jugoslavije. Nakon toga iznosilo se ono što nije bilo dobro u radu UDB-e. Problem je bio taj što se UDB-a postavila iznad društva. Također, u izvještaju se navodi da je UDB-a postala monopol pojedinaca, odnosno Aleksandra Rankovića i Svetislava Stefanovića – Čeće.¹⁴⁹ Pohvalivši Službu državne sigurnosti komisija je rekla: *Državna bezbjednost se rodila u jednom revolucionarnom periodu, kada je borba protiv okupatora i njegovih slugu, a kasnije protiv ostatka starog i novog klasnog neprijatelja i oružanih kvislinških bandi od odlučujućeg značaja za konsolidaciju nove narodne vlasti. Organi državne bezbjednosti, izvršavajući svoju ulogu zaštite socijalističkog poretka, nezavisnosti i bezbjednosti zemlje, rukovodeći se idejama Partije, dali su značajan doprinos u borbi protiv Staljinovog nasrtaja na nezavisnost naše zemlje i samostalnost naše revolucionarne partije. Kadrovi u njoj su ispoljili požrtvovanje, hrabrost i odanost djelu Partije i socijalizma.*¹⁵⁰

Nakon te pohvale redale su se kritike o radu UDB-e. Prvo komisija spominje Osmi kongres SKJ kada se tražio put kojim će Jugoslavija poći i tada se odlučilo razvijati demokratske odnose i na daljnji razvoj samoupravljanja. U UDB-i nisu podržavali taj put i njihovi konzervativni čelnici zaostaju za razvitkom i ne provode odluke foruma SKJ. Služba sigurnosti zloupotrebljavala se za političke svrhe i uspostavu kontrole nad čitavim društvom. Ranković je bio zadužen za kadrovsku politiku i izgradnju SKJ, a u svom se radu oslanjao na materijale koje je dobivao na temelju prisluškivanja, praćenja i izvještaja tijela državne sigurnosti. Tako je služba državne sigurnosti pokušavala formirati društvenu politiku. Kako je demokratski razvitak bio sve brži pokušalo se djelovati i na tijela državne sigurnosti koji su u tom razvitku zaostajali. Taj pokušaj naišao je na otpor rukovodstva UDB-e, posebno Svetislava Stefanovića, jer oni smatraju da se nitko osim njih ne treba miješati u rad sigurnosne službe. Promjene na koje su oni pristali bile su nedovoljne. Potom komisija podsjeća na svrhu službe državne sigurnosti – a to je borba protiv stranih obavještajnih službi koje rade protiv nezavisnosti zemlje i socijalističkog sustava i borba protiv klasnog neprijatelja. Ističu kako je UDB-a postepeno širila svoje djelovanje kako bi uspostavila kontrolu nad čitavim društvenim životom. Stvarali

¹⁴⁸ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 76.-77.

¹⁴⁹ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 351.

¹⁵⁰ D. Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi:1918.-1985.*, str. 320.

su razgranatu mrežu suradnika u SK koji su se uplitali u rad poduzeća, investicija i kadrovske politike. Oni su bili prepreka oslobađanju ljudi od straha i pritiska.¹⁵¹ Zamjera se i što: *Pojedini organi državne sigurnosti...upustili su se posljednjih godina u velike operacije prisluškivanja...protiv poštenih i socijalizmu odanih ljudi, protiv određenog broja državnih i političkih funkcionara... i s namjerom da se pojedinci diskreditiraju i konačno skinu s funkcija...*¹⁵²

Komisija se zatim osvrnula na Svetislava Stefanovića. On je bio predsjednik Komisije za unutrašnju politiku SIV-a i predsjednik Komisije za koordinaciju službi bezbjednosti, i kao takav, prema izvješću komisije, neposredno politički odgovoran za rad državne sigurnosti. Izrazili su nezadovoljstvo njegovim ponašanjem tijekom istrage, jer se unatoč upozorenjima sastajao s ljudima s kojima je komisija obavljala razgovore, sugerirao im što da govore, a i prema komisiji je bio neiskren. Komisija je zaključila i da je kadrovska politika u tijelima državne sigurnosti bila u rukama pojedinaca i to Rankovića i Stefanovića. Primijećeno je da unutar UDB-e postoji nekakvo pravilo o čuvanju tajnosti, jer nitko od članova nije želio govoriti o zloupotrebama. UDB-a je bila zatvoren sustav koji je bio odgovoran pojedincima, a ne SKJ. Umjesto da se moderniziraju i bave svojim primarnim zadaćama (borba protiv stranih obavještajnih službi) oni se neprestano bave političkim problemima. UDB-a se bavila i informiranjem o raspoloženju javnog mijenja. Provodili su ankete, a da nisu bili za to kompetentni i zato su dobivali jednostrane informacije koje nisu bile odraz pravoga stanja. *Putem anketiranja javnog mijenja nestručnim, subjektivnim i, sa određenim ciljem izgrađenim metodama, pojedini organi državne bezbjednosti su dosta često unosili dezinformacije i time dezorijentirali pojedina rukovodstva o pravom stanju stvari. Informacije se najčešće ne daju kao cjelina, već samo određena fakta gdje se opet, po subjektivnoj ocjeni, izvlači ono što je obrađivač sklon ili želi da istakne.* Komisija ponavlja kako je za samoupravljanje nužno da su svi društveni organi pod kontrolom javnosti i društva. Smatraju da se mora raditi na promjenama u tijelima koji još nisu prilagođenim novim društvenim promjenama. Pri tome upozoravaju da nije UDB-a jedini zatvoreni sustav o kojemu se treba voditi računa već da postoji još takvih sustava. Također upozoravaju da dio krivice nosi i sam CK SKJ odnosno Izvršni komitet jer je Ranković njihov član, a ujedno i čelni čovjek UDB-e. Isto tako krivi su jer su dopuštanjem da UDB-a bude tabu u društvu podržavali i učvršćivali monopol pojedinca nad tom institucijom. Istaknuli su kako novi sekretar za unutrašnje poslove Milan Mišković nije

¹⁵¹ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 80.-81.

¹⁵² D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 493.

mogao provesti potrebne promjene. Komisija nadalje upozorava da treba pažljivo nastaviti s kritikom i reorganizacijom UDB-e. Ta služba treba nastaviti sa svojim radom, ali otvarajući se prema društvu. Treba ukloniti zloupotrebe i štetne metode kojima se služila, a početi štiti socijalistički sustav i nezavisnost Jugoslavije. UDB-a ima odgovornu i osjetljivu ulogu u društvu koju dalje treba nastaviti razvijati.¹⁵³ Također ističu kako u ovako kratkom vremenu nije bilo moguće u potpunosti rasvijetliti događaje i stanje u UDB-i te da se još dosta toga treba ispitati. Svejedno komisija je dala nekakvu ocjenu stanja u UDB-i, a predlaže da CK SKJ preporuči SIV-u neodgodivu reorganizaciju UDB-e, zatim formiranje posebne Državne komisije koja bi nastavila s daljnjom istragom. Predlažu da CK SKJ preporuči Saveznoj skupštini da se Stefanovića zbog njegove neposredne odgovornosti za rad tijela državne sigurnosti, kao i zbog njegovog neiskrenog držanja pred komisijom, razriješi dužnosti člana SIV-a, isključi iz CK SKJ kao i iz SKJ. Također predlažu da se ostavka Aleksandra Rankovića koju je podnio na sve svoje funkcije prihvati, zbog njegove političke odgovornosti za rad državnih službi.¹⁵⁴

Nakon što su članovi poslušali izvješće o radu UDB-e, uslijedila je rasprava. Članovi Centralnog komiteta i sam Tito prihvatili su ono što je bilo izneseno u izvješću i odlučili se na isključenje Rankovića i Stefanovića-Ćeće iz Centralnog komiteta.¹⁵⁵ Neka od izlaganja tijekom rasprave su i nadopunila izvješće komisije. Prvi se za riječ javio Ranković. Osvrnuo se na optužbe o prisluškivanju državnih i partijskih čelnika rekavši: *Teško je naći prave riječi, kojima bi se osudila ovakva jedna prljava akcija službe bezbjednosti, bez obzira u kojem je periodu ona sprovedena, s kakvim je motivima i od koga je ona planirana i odobrena*. Ranković ne osporava mogućnost prisluškivanja, govori da mu je zbog toga teško jer je on upravljao jedno vrijeme Službom državne bezbjednosti. Slaže se s tim da služba sigurnosti ne smije biti iznad društva i SKJ i da je potrebno preispitati rad službe te ju reorganizirati odnosno modernizirati u skladu s demokratskim putem kojim se kretalo društvo. Izlaganje je završio s preuzimanjem moralne odgovornosti za ovaj slučaj jer nije dovoljno obraćao pažnju ni kada je rukovodio službom niti kao član, stoga svoje funkcije stavlja na raspolaganje. Mnogi su možda i pomislili da će se Ranković braniti, da će se suprotstaviti Partiji, pokazati tu moć koju je imao, no on je bio shrvan i nemoćan. Moguće da je to bio govor koji mu je unaprijed napisao Risto Jovanović,

¹⁵³ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 81.-85.

¹⁵⁴ Isto, str. 85.

¹⁵⁵ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 351.

a kojega je Ranković dobio noć uoči Brijunskog plenuma zajedno s materijalima koji su podijeljeni svim sudionicima plenuma kako bi unaprijed znali o čemu će se točno govoriti.¹⁵⁶

Nakon Rankovića izmjenjivali su se mnogi članovi CK SKJ i iznosili svoja stajališta. Svi su osudili zlouporabu tijela službe sigurnosti i pozvali na odgovornost njihove rukovodioce.¹⁵⁷ Govorio je Stefanović, koji je bio uz Rankovića odgovoran za rad UDB-e. On je rekao da je radio ispravno, da je moguće da su se usput događale neke pogreške i propusti, ali da nije bilo namjernih zlouporaba. Također tvrdi: *Ja ne mogu da prihvatim tvrdnju, bez obzira što tvrdi Komisija, da se državna bezbjednost počela odrođavati od društva, da se nametnula nad društvom i da su pojedinci htjeli da službu državne bezbjednosti pretvore u instrument za sprovođenje ličnih ciljeva.* Članove komiteta je razljutilo Stefanovićevo obraćanje, očekivali su samokritiku, a on nije ni priznao krivicu.¹⁵⁸ Jovan Veselinov se u svom izlaganju osvrnuo na Rankovića i njegovo obraćanje. Smatra da Ranković nije samo moralno odgovoran nego i politički. Treba biti oprezan s rješavanjem ovoga slučaja kako se to sve skupa ne bi iskoristilo protiv Partije. Smatra da to što se događa nije tragedija, kako je to Stefanović rekao, već nešto što može ojačati Partiju. Potrebno je da *raščistimo ono što je trulo, što je smetalo razvitku naše Partije i društva.*¹⁵⁹ Cvijetin Mijatović je u svom izlaganju izrazio nezadovoljstvo s istupom Rankovića i Stefanovića. Za Stefanovića kaže da on još napada Komisiju. Obojica se vrte oko prisluškivanja i govore da su nevini, no ne radi se samo o prisluškivanju. Postoje problemi u UDB-i koje treba rješavati. Govori da je Ranković znao za priče i glasine kako će on naslijediti Tita i to mu nije smetalo, a trebao ih je odmah zaustaviti.¹⁶⁰ Dobrivoje Radosavljević je postavio pitanje zašto Komisija nije razgovarala s Rankovićem i zašto se on sam nije javio Komisiji. Smatra da on treba odgovarati i CK, a ne samo Titu. Ukazuje da Komisija nije ništa zapisala o međurepubličkim odnosima, a uvjeren je da Služba sigurnosti i tu ima ulogu u prenošenju informacija i dezinformacija.¹⁶¹

Nakon još nekoliko izlaganja, Miloša Minića, Gruje Novakovića, Alberta Jakopića, ponovno se za riječ javio Ranković. Odgovorio je na kritike koje su mu ostali članovi uputili. Rekao je da se on o cijeloj toj stvari možda nije najbolje očitovao, iako i on u potpunosti osuđuje sve što se dogodilo. Važno mu je da oni znaju da on nije imao nikakvu političku platformu oko koje bi

¹⁵⁶ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 86., 70.

¹⁵⁷ D. Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi:1918.-1985*, str. 322.

¹⁵⁸ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 88.

¹⁵⁹ Isto, str. 92.-93.

¹⁶⁰ Isto, str. 96.-97.

¹⁶¹ Isto, str. 98.-99.

okupljao ljude. Nikada ne bi pokušao djelovati protiv SK. Rekao je da prihvaća da je osim moralno i politički odgovoran: *Ja sam se u svojoj izjavi, koja sigurno nije dobra, ograničio samo na jedan slučaj, na slučaj prisluškivanja. Za mene je to prvenstveno bilo moralno pitanje. I sigurno je da sam propustio da govorim i o drugim stvarima, jer juče nisam bio sposoban da, posle pročitano izveštaja, nadopunim svoju riječ. Slažem se sa drugovima koji su iznijeli moje greške, političke i u pogledu aktivnosti, i nerada, i svega. Sa onim što je političko u tome, što ne udara na moral čovjeka, ja se slažem. Ja sam rekao u svom istupanju da je kod mene bilo takvih grešaka i mnoge se stvari meni u prvom redu mogu pripisati. Mi nismo analizirali naš rad tako opširno u CK ni ranije, a ni u posljednje vrijeme, iako su problemi nicali. Nema nikakve sumnje da sam za to odgovoran ja, jer sam bio na takvom mjestu. Također govori i da on nije sada sposoban govoriti detaljno o cijelom slučaju, ali ističe da ga se za šovinizam i nacionalizam ne može optuživati.¹⁶² S obzirom da je u tom drugom obraćanju preuzeo veću krivicu i izlaganja nakon njegovog su bila oštrija. Tako Rodoljub Čolaković govori da nije bez razloga Tito u uvodnoj riječi rekao da se radi o grupi ili frakciji i zato je uzaludno to što Ranković pokušava negirati postojanje političke platforme oko njega. Za ponovnu riječ javio se i Stefanović. Ponavlja da prihvaća Komisiju i da se slaže sa svime što su članovi komiteta izrekli, no isto tako smatra da ga se za neke stvari preoštro napada jer ipak je on dugo godina radio kako je mislio da treba.¹⁶³*

Završnu riječ dao je Tito. Rekao je da je rasprava pokazala jedinstvo i principijelnost svih članova CK SKJ i zato zna da će biti uspješni u ostvarivanju zadataka koji su pred njima. Među najvažnijim zadacima je vraćanje povjerenja ljudi u CK i u SKJ te provođenje odluka donesenih na Osmom kongresu i Trećem plenumu SKJ. Govori kako je potrebno zaustaviti nacionalizam, reorganizirati savezna i republička rukovodstva te konsolidirati Partiju. Tito je pojasnio zašto prije nije išao u rješavanje ovoga problema. Rekao je da se bojao kako će se to odraziti na unutrašnji život i razvitak Partije i ljudi, ali i na ugled Jugoslavije u svijetu. Sada je uvidio da se s rješavanjem moglo krenuti i prije. Iznio je svoje mišljenje i o istupima Rankovića i Stefanovića. Prema Rankoviću je zauzeo blaži stav. *Mislim da je dovoljno da je on svjestan da nosi moralnu i političku odgovornost i da će drug Marko i ubuduće nastojati, jer on to može, da nam pomogne da bi se onemogućili razni pokušaji koji bi mogli doći sa strane, i da bi se spriječilo da se to prenese na nacionalni teren. Kao jedan od glavnih rukovodilaca do sada, on*

¹⁶² Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 105.-107.

¹⁶³ Isto, str. 109.-111.

*može da kaže svoju riječ uvijek kada to bude trebalo. Ja to tražim od njega.*¹⁶⁴ Oštriji je bio prema Stefanoviću. Za njega je rekao da ga je razočarao jer se nije ponio kako se treba ponijeti istinski komunist, principijelno i dosljedno. Tito ističe da se ne smiju dopustiti napadi na UDB-u jer je ona i dalje potrebna u borbi protiv klasnog i svih ostalih neprijatelja. Onih kadrova koji su zastranili treba se riješiti, a ostaviti one poštene ljude koji se nisu slagali sa zlouporabama koje su se provodile. Na kraju je pohvalio sjednicu i izrazio nadu da će se u budućnosti nastaviti ovako otvoreno raspravljati i o drugim problemima.¹⁶⁵

Centralni komitet SKJ je usvojio izvještaj Komisije Izvršnog komiteta SKJ o stanju, metodama rukovođenja i pojavama zloupotreba u tijelima državne sigurnosti, političku ocjenu komisije o uzrocima i mogućim posljedicama da se služba sigurnosti pretvori u silu iznad društva. Na temelju toga donijeli su i sljedeće odluke:

Prva odluka je da se odmah počne s reorganizacijom tijela državne sigurnosti u skladu s promjenama u društvu i sustavom samoupravljanja. Potrebno je uspostaviti društvenu kontrolu nad tijelima sigurnosti i izabrati političke dužnosnike na dužnosti rukovoditelja tijela unutrašnjih poslova. Druga odluka glasi: *Preporučuje se Saveznom izvršnom vijeću da posebno formirana komisija nastavi istragu, kako bi razotkrila sve materijalne činjenice, prave namjere i smisao pojedinih poduhvata i zloupotreba položaja i vlasti, kao i da se krivci pozovu na odgovornost.* Treća je odluka da se Svetislava Stefanovića koji je neposredno bio odgovoran za rad tijela državne sigurnosti, isključi iz Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije i iz Saveza komunista Jugoslavije. Također preporuča se Saveznoj skupštini da ga makne s dužnosti člana Saveznog izvršnog vijeća. Četvrta odluka je da se prihvća ostavka Aleksandra Rankovića na mjesto člana CK SKJ i Izvršnog komiteta Centralnog komiteta. CK SKJ prihvća da Ranković podnese ostavku Saveznoj skupštini na funkciju potpredsjednika Republike. CK SKJ potom poziva sve komuniste i radne ljude Jugoslavije da ulože maksimalne napore u razvoju demokracije, samoupravljanja i ostvarenja ustavnih prava. *Kadrovsku politiku u društvu treba osloboditi svakog subjektivizma i monopolizma i ostvarivati je uz puni utjecaj javnosti u za to stvorenim institucijama... Svaki protuzakoniti postupak nužno mora da povlači javne sankcije.*¹⁶⁶

¹⁶⁴ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 111.-112.

¹⁶⁵ Isto, str. 113.

¹⁶⁶ Isto, str. 114.-115.

Centralni komitet je usvojio i *materijal O reorganizaciji i daljem razvoju Saveza Komunističke Jugoslavije*. U njemu se naglašava nužnost promjena radi učvršćivanja ekonomskog i društvenog položaja radnika, važnost sustava samoupravljanja u čijem okviru moraju biti sva područja i institucije kao i potreba za bržom i efikasnijom borbom protiv unutarnjih struja koje svojim birokratskim metodama koče razvoj zemlje. Predlaže se osnivanje komisije koja će diskutirati o svim ovim pitanjima s članovi SK i širom javnosti i vidjeti je li potrebno sazivati izvanredni kongres. Na kraju Brijunskog plenuma za sekretara CK SKJ izabran je Mijalko Todorović, za člana Izvršnog komiteta Milentije Popović i za člana CK Dobrovoje Bobi Radosavljević.¹⁶⁷

8.1.1. Odjeci i posljedice Brijunskog plenuma

Vijest o Brijunskom plenumu je diljem Jugoslavije *odjeknula poput bombe*, a reakcije republika bile su različite. Hrvatska je blistala od zadovoljstva, Srbija je bila u šoku, a Slovenija suzdržana.¹⁶⁸ U Hrvatskoj su smjenu Rankovića doživjeli kao nacionalnu pobjedu nad srpskim hegemonizmom.¹⁶⁹ Ranković je za njih bio simbol policijske diktature i simbol velikosrpske diktature i hegemonije i sada nakon njegova pada bili su uvjereni kako *nema povratka na staro*.¹⁷⁰ U Srbiji je bila potpuno suprotna situacija. Za njih je smjena Rankovića bila srpski nacionalni poraz.¹⁷¹ Nije im se svidjelo što su ostali bez svog čovjeka u vrhu vlasti i to u trenutku kada se počelo postavljati pitanje Titova nasljednika.¹⁷² Mislili su kako će doći do slabljenja Srbije koja je bila glavni stožer državnog jedinstva. Svoje stavove je javno iznosio srpski pisac Dobrica Ćosić. On je rekao da se smjenom Rankovića napustilo partizansko jugoslavenstvo i da se svjesno razgrađivala jugoslavenska država. Mnogi su se složili s njegovim mišljenjem te se početkom osamdesetih kada se budio srpski nacionalizam ponovno vraćaju na smjenu Rankovića i navode to kao jedan od primjera u kojima se pokazuje nepravedan odnos prema svim Srbima.¹⁷³ Za Tita je bilo vrlo važno kako će javnost prihvatiti smjenu Rankovića. Na Brijunskom plenumu je otvoreno rekao kako je slučaj Ranković trebalo i prije riješiti, no bojao se reakcija iz Srbije i kako će se to sve odraziti na SKJ. Bilo je bitno da smjena ne dobije antisrpsko značenje. No zanimljivo je da su pripremu za smjenu Rankovića

¹⁶⁷ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 117.-119.

¹⁶⁸ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 508.-509.

¹⁶⁹ I. Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, str. 508.

¹⁷⁰ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 509.

¹⁷¹ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 364.

¹⁷² J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 510.

¹⁷³ I. Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, str. 508.

vodila trojica Hrvata. Bili su to Ivan Krajačić, ministar unutrašnjih poslova Milan Mišković i njegov brat Ivan Mišković, načelnik Kontraobavještajne službe. Goldstein jasno navodi da se radilo o slučajnosti, no da će se taj nacionalni element ipak kasnije često isticati.¹⁷⁴ Za razliku od njega, Radelić to pitanje ostavlja otvorenim. On se ne može oteti dojmu da je činjenica da udar na Rankovića vrše Hrvati ipak imala neko značenje odnosno simboliku. I da jest slučajnost to što su se Hrvati našli *na mjestima izvršitelja udara*, taj nacionalni element je poslužio Srbima u pretvaranju Rankovića u simbol zaštite srpstva. Naravno, u Hrvatskoj je postao simbol velikosrpstva.¹⁷⁵ Bilandžić smatra da je Tito, kako ne bi bio optužen za udar na Srbiju, morao njima dati *neke neprincipijelne ustupke*. Tako su Srbi dobili tri važna položaja: sekretar CK SKJ postao je Mijalko Todorović, potpredsjednik SFRJ Koča Popović i predsjednik Savezne skupštine Milentije Popović. Srbija je u sljedećim godinama dobila 80% saveznih institucija, a s obzirom da je svoje ljude imala na ključnim mjestima počeo se poboljšavati ne samo politički već i ekonomski položaj Srbije.¹⁷⁶

Postojao je strah da će nakon plenuma doći do masovnih progona kao kada se 40-ih godina progonilo pripadnike opozicijskih političkih stranka i 50-ih informbiroovce. Sada, nakon smjene Rankovića unitaristi i centralisti nisu bili progonjeni u tolikoj mjeri.¹⁷⁷ Provedena je čistka unutar UDB-e i SKJ, prvo na srpskim područjima: u Srbiji, Vojvodini, na Kosovu i u Crnoj Gori, a potom i u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji.¹⁷⁸ Najviše je bila pogođena UDB-a u Srbiji i Beogradu. Oko 1500 ljudi je prema nekim procjenama smijenjeno. I JNA se bojala da će i u njihovim sastavima doći do smjena. Ipak, Tito se nije odlučio na smjenu u Armiji jer mu je ona pružala oslonac.¹⁷⁹

8.1.1.1. Operativna Akcija X

Poseban nadzor se provodio nad Rankovićem i ostalima optuženima iz UDB-e. Nakon što su abolirani postojao je određen strah da bi mogli predstavljati opasnost za sigurnost i stabilnost zemlje. Zbog toga se pokrenula operativna *Akcija X* sa zadatkom praćenja i dokumentiranja aktivnosti otprilike 30 osoba. Akciju je provodila SDB SSUP-a uz pomoć službi državne sigurnosti svih republika, posebno Srbije, Hrvatske i Slovenije, te vojne službe sigurnosti. Tijekom 1966. i 1967. praćene su dnevne aktivnosti pojedinaca kako bi se mogla donijeti

¹⁷⁴ I. Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, str. 508.

¹⁷⁵ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 362.

¹⁷⁶ Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945. – 2005.*, Prometej 2006., str. 52.-53.

¹⁷⁷ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 364.

¹⁷⁸ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 511.

¹⁷⁹ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 352.

procjena o nositeljima djelatnosti i o stupnju društvene opasnosti, a od 1967. do 1973. objedinjavali su se rezultati prikupljeni za nekoliko dana praćenja. Tijekom toga praćenja zabilježeno je kako postoji nekoliko grupa koje sa svoje birokratsko-etatiističke platforme napadaju društveni sustav tako što šire tvrdnje da su nepravедno osuđeni na Brijunskom plenumu, da je Tito prevaren i slično. Zabilježeno je i da se demonstrativno pojavljuju u javnosti kako bi izašli iz političke izolacije, zbog čega se njihovo praćenje moralo nastaviti. Analize su pokazale kako je u društvu postojala *grupacija* čiji su politički stavovi bili usmjereni protiv samoupravljanja i osnovnih vrijednosti društva – bratstva, jedinstva i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti. No ta *grupacija* nije imala formalna obilježja grupacije niti je bila povezana s nekim vanjskim silama. Služba pretpostavlja kako je grupa bila prorуска, no to nije do kraja razjašnjeno. Smatralo se kako grupu i pojedince treba pratiti jer bi u kriznim situacijama mogla biti opasna. Zapaženo je kako je grupacija bila posebno zainteresirana za Armiju. Nakon plenuma je 46 aktivnih pripadnika JNA kontaktiralo s osobama iz *grupacije* Aleksandra Rankovića, od čega su neki bili generali i časnici. Pored toga zabilježeni su i kontakti brojnih umirovljenih zapovjednika JNA s *grupacijom*. No unatoč tomu nije zabilježeno da je postojao organizirani rad ili nekakva konkretna djelatnost, više se radilo o pojedinačnim sastancima na kojima su izmjenjivali informacije i komentirali aktualne političke događaje. Ranković je vrlo dobro znao da ga službe sigurnosti prate, no isticao je kako za tim nema potrebe jer se on ne planira baviti nikakvim neprijateljskim radom.¹⁸⁰

8.1.1.2. Reforma UDB-e i SKJ

Na Brijunskom plenumu se najavljivala reforma UDB-e, pa se u skladu s tim krajem srpnja 1966. osnovala komisija na čelu s Petrom Stambolićem koja je trebala odrediti kakav položaj služba treba imati u društvu i na koji način će društvo odnosno Partija imati kontrolu nad njom.¹⁸¹ Za početak UDB-a mijenja ime u Službu Državne Bezbednosti (SDB) odnosno u Hrvatskoj, u Službu Državne Sigurnosti (SDS). Na osnovi *Teza o reorganizaciji* donesenih 14. rujna 1966. u kojima je naznačen djelokrug rada, način funkcioniranja i organizacija SDB-a, došlo je do reorganizacije, a donesen je i novi zakon o unutrašnjim poslovima koji je normativno uredio rad SDB-a. Dogodilo se nekoliko značajnijih promjena. Osim smanjenja broja zaposlenih i kadrovskih promjena, radilo se na smanjenju moći i funkcija savezne UDB-e, a na jačanju republičkih službi te na uvođenju makar osnovnih mehanizama kontrole rada.¹⁸²

¹⁸⁰ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 337.-342.

¹⁸¹ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 514.

¹⁸² S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 321.

Reorganizacija se morala provesti jer se Služba državne sigurnosti nije dovoljno prilagodila stupnju društvenog razvoja i *zbog toga je neophodno da se reorganizuje u samostalnu stručnu službu u sastavu organa unutrašnjih poslova i preduzmu druge mere sa ciljem da se obezbedi njen pravilan i efikasniji rad. Ulogu, delokrug, sredstva i metode rada službe treba postaviti na nove osnove i uskladiti sa celokupnim društvenim razvojem. Pri tome treba poći od činjenice da su socijalističko društveno uređenje i bezbednost SFRJ osnovni zajednički interesi celokupnog društva...* Smanjene su i ovlasti službe prema građanima. Od tada je mogla prikupljati podatke samo o građanima za koje postoji sumnja da neprijateljski djeluju ili su u vezi s djelovanjem neprijatelja. Predložile su se i metode i sredstva rada službe, koje su morale biti u skladu s ustavom, zakonom i principima socijalističkog humanizma, a nisu smjele ograničavati slobodu ili prava građana, vrijeđati dostojanstvo ljudi, ometati funkcioniranje drugih institucija i slično. Što se tiče smanjenja moći savezne Službe državne sigurnosti, brojne njezine nadležnosti prebacuju se na republičku razinu. Službe sigurnosti republika mogle su prikupljati podatke o aktivnostima stranih službi u zemlji ili o političkoj emigraciji što je bio radikalan korak u prenošenju nadležnosti.¹⁸³ Neke republičke organizacije UDB-e su se zbog toga djelomično i osamostalile.¹⁸⁴ To potvrđuje i primjer da se hrvatska informativno-obavještajna policija oglušila na zahtjev savezne policije da prenosi stavove članova Izvršnog komiteta CK SKH o nacionalnom pitanju.¹⁸⁵

Što se tiče mehanizama kontrole, oni su se trebali ostvarivati preko Savezne skupštine i republičkih skupština koje su imale svoja posebna tijela sastavljena od poslanika i društveno-političkih radnika.¹⁸⁶

Zahvaljujući tim reformama Služba državne bezbjednosti Jugoslavije više nije imala onaj značaj kakav je imala prije Brijunskog plenuma. Njezina funkcija se svela na koordiniranje republičkim službama koje su sada preuzele puno veće ovlasti.¹⁸⁷ No, u biti stara praksa nije napuštena, UDB-a, *iako podijeljena po republikama, još je uvijek nelegalno prisluškivala sve uglednije osobe i rezultate te djelatnosti slala u Beograd, gdje se ponovno počeo gomilati povjerljiv materijal.*¹⁸⁸

¹⁸³ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 323.-324.

¹⁸⁴ I. Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, str. 508.

¹⁸⁵ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 364.

¹⁸⁶ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 325.

¹⁸⁷ Isto, str. 325.

¹⁸⁸ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 514.

Osnovana je još jedna komisija, za obnovu i razvoj SKJ pod vodstvom Todorovića. Ta je komisija trebala preoblikovati organizacijski ustroj Partije na način da se vlast podijeli kako više ne bi mogla pasti u ruke jedne osobe. Iako su zadatku prionuli s velikim žarom, Tito ih je vrlo brzo poljuljao. U svom govoru 1. rujna 1966. on govori o obnavljanju kadrovske i disciplinirane Partije.¹⁸⁹ Iako je vrh dogmatsko-birokratskih snaga poražen, Tito je upozoravao na opasnost od liberalizma. Suprotstavljao se tendencijama da se od SKJ napravi partija socijaldemokratskog tipa. Tito je želio da se iz SKJ uklone neprihvatljive metode i zatvorenost partijskog rukovodstva te da se da veća uloga članstvu u formiranju i provođenju partijske politike, ali da se pri tome ne smije izgubiti idejno-političko jedinstvo.¹⁹⁰

Reformističke snage su se zalagale za veću ulogu republika i zastupale nacionalne interese. Sada nakon pada Rankovića to zalaganje je bilo još otvorenije i snažnije i dovelo do reorganizacije u SKJ. Osnovano je Predsjedništvo SKJ – novo izvršno tijelo Partije u kojem je bio stariji kadar, ali bilo je sastavljeno iz svih republika i pokrajina na paritetnoj osnovi što će se potvrditi na Devetom kongresu SKJ 1969. Republički i nacionalni interesi postaju sve zastupljeniji te republička vodstva dobivaju sve jaču ulogu. Umjesto CK SKJ 1969. godine uvodi se Konferencija SKJ koja se saziva jednom godišnje.¹⁹¹

Titovo opredjeljivanje za konfederalistički koncept i okruživanje novim suradnicima dovest će do događaja na Kosovu i Metohiji 1968., Hrvatskog proljeća 1971., srpskog liberalizma, ustavnih amandmana 1971./1972. i konačno Ustava 1974.¹⁹²

8.1.1.3. Širenje sloboda

Nakon pada Aleksandra Rankovića došlo je do širenja sloboda. Njegov pad dao je psihološki poticaj javnosti koja se tada slobodnije osjećala i imala više povjerenja u vlast. Tome u prilog ide i podatak da se 1966. broj žalbi koje su upućene Komisiji za predstavke i pritužbe Sabora SRH povećao s 2 400 koliko je bilo 1965. na 6 300. Nestankom straha u javnosti došlo je do toga da se pokušala osnovati opozicijska stranka. Mladi intelektualci Marijan Batinić, Nikola Čolak, Tereza Ganza Aras, Danijel Ivin, Mihajlo Mihajlov, Predrag Ristić, Franjo Zenko sa svojim nastavnicima na Filozofskom fakultetu u Zadru u kolovožu 1966. objavljuju *Deklaraciju* i pokušavaju pokrenuti nezavisno glasilo *Slobodan glas*. Ovaj pokušaj stvaranja

¹⁸⁹ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 514.-515.

¹⁹⁰ B. Petranović, *Historija Jugoslavije 1918.-1988., Treća knjiga, Socijalistička Jugoslavija 1945.-1988.*, str. 390.

¹⁹¹ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, str. 366.

¹⁹² S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 435.-436.

neke opozicijske stranke nije pao na plodno tlo. Vlasti su se odlučile obračunati s njima te su većinu sudionika uhitile i odvele u istražni zatvor. Kaznu zatvora je dobio samo Mihajlo Mihajlov zbog toga što je već imao uvjetnu kaznu, ostali su pušteni, no bilo je jasno da SK neće dopustiti liberalizaciju političkog života u smislu da se osnivaju nove stranke. Pad Rankovića i već prije započeta privredna reforma su vrlo pozitivno djelovali na Jugoslaviju. Šezdesete godine su tako bile razdoblje najsnažnijeg privrednog rasta. Rasle su plaće, tako je prosječna plaća 1970. u odnosu na 1962. bila za 90 posto veća. Liberalizacija je dovela do toga da su se ljudi mogli slobodnije kretati u druge zemlje. Mnogi su odlazili na privremeni rad u inozemstvo, najviše u SR Njemačku, Australiju, Austriju, Švicarsku, a kasnije u Francusku, zemlje Beneluxa i Skandinaviju.¹⁹³

8.1.1.4. Jugoslavenski emigrantski i strani tisak o aferi Ranković

Sve što se događalo za vrijeme i nakon Brijunskog plenuma izazvalo je veliki interes inozemnog tiska. Posebno zainteresirane bile su srpska i hrvatska politička emigracija, stoga u svojim glasilima objavljuju veliki broj članaka i komentara na tu temu. Za Brijunski plenum su pisali da je značio raspad komunističkog totalitarnog režima koji se održavao uz pomoć UDB-e te da se sada vrši obračun s UDB-om. Zaključuju kako se radilo o sukobima unutar SKJ između Rankovića i Kardelja. U tom sukobu pobijedio je Kardelj koji je smišljeno organizirao cijelu aferu usmjerenu protiv srpstva. Emigrantski listovi u Njemačkoj (*Iskra*) predviđaju slabljenje režima i početak krize. U emigrantskom tisku u Njemačkoj (*Srpski vidici*) pojavila se teza da su u slučaj Ranković bile umiješane ruske snage uz čiju je pomoć Ranković želio zavladatai vladavinom čvrste ruke. Hrvatski emigrantski listovi pišu kako ne očekuju velike promjene nakon ove smjene. *Danica* piše kako je Tito žrtvovao svoju desnu ruku, Rankovića kako ne bi on sam morao odstupiti. U listu *Hrvatska država* govori se o događajima prije Plenuma pri čemu se navodi da se radilo o zavjeri Rankovića i srpskih generala koji su željeli likvidirati UDB-u.¹⁹⁴

I strani mediji su bili zainteresirani za slučaj Ranković. Najviše su pisali o prisluškivanju. Agencija *Reuters* piše da je Ranković prisluškivao Tita, Kardelja, saveznog sekretara unutrašnjih poslova Miškovića i vojne zapovjednike. Donosili su i reakcije građana na odluke Plenuma. Tako je Radio Köln emitirao vijest o anonimnoj poruci koju su dobili dopisnici u Beogradu, a u kojoj se podržavalo Rankovića i zalagalo za njihov povratak na stare položaje.

¹⁹³ I. Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, str. 509.

¹⁹⁴ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 354.

Strani mediji su naravno veliko zanimanje imali za samoga Rankovića, no on je uporno odbijao davati im intervjue tvrdeći da kao običan građanin nema što govoriti za javnost.¹⁹⁵

8.1.2. Šesta sjednica CK SKS

Tito je nakon Brijunskog plenuma bio zadovoljan kako je smjena Rankovića prihvaćena među srpskim delegatima. On se prije Brijunskom plenuma bojao reakcije srpskog rukovodstva, no Šesta sjednica CK SKS pokazat će da razloga za strah nije bilo. Na toj sjednici koja je održana od 14. do 16. rujna 1966. raspravljalo se o onome što se dogodilo na Brijunskom plenumu, o aktivnosti SKS nakon Brijunskog plenuma, ali naravno najviše se govorilo o Rankoviću. Rankovića su oštro kritizirali, optužujući ga za frakcionaštvo, stvaranje zavjere, nacionalizam, dogmatizam, šovinizam. Time je započela kampanja protiv Rankovića. Njegovi nekadašnji prijatelji, ratni drugovi bili su oštriji nego što su to bili predstavnici CK SKJ. Na kraju sjednice jednoglasno su usvojili prijedlog da se Rankovića isključi iz SKJ i prosljedili taj prijedlog CK SKJ. Ranković međutim nikada nije dobio rješenje o isključivanju iz SKJ.¹⁹⁶ Za razliku od rukovodstva SKS, srpski narod nije potpuno bespogovorno prihvatio smjenu Rankovića. Na raznim sjednicama od općinskih komiteta, društveno – političkih organizacija do Sindikata postavljala su se brojna pitanja. *Zašto na Četvrtom plenumu nisu govorili Kardelj, Bakarić, Vlahović, Gošnjak i drugi? Da li se možda pripremao državni udar? (...) Kako to da samo Srbi ne valjaju a da drugi ne griješe? Da nije možda, kao u slučaju Tuhačevskog, neprijatelj obmanuo Tita?* Centralni komitet SKS dobio je izvještaje s tim brojnim pitanjima i vidjelo se da nisu svi oduševljeni sa smjenom Rankovića, a mnogi su i negodovali pitajući se: *Ko će braniti Srpstvo u najvišem rukovodstvu?*¹⁹⁷ No rukovodstvo SKS nije se previše opterećivalo tim pitanjima. Kampanju protiv Rankovića su dodatno ubrzali, a na sjednici su spomenuli kako je bilo određenih nerazumijevanja odluka Četvrtog plenuma SKJ, no da je velika većina ipak shvatila važnost odluka i krenula s provođenjem istih.¹⁹⁸ Na sjednici su donesene odluke da se prihvaćaju odluke i zaključci s Četvrtе sjednice CK SKJ, da SKS mora uložiti napore kako bi suzbio nacionalistički otpor s kakvim su se susreli, zatim o većoj provedbi demokratskih principa prilikom kadroviranja, o nužnosti reorganizacije CK SKS i druge.¹⁹⁹

¹⁹⁵ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 355.-356.

¹⁹⁶ Isto, str. 291.-295.

¹⁹⁷ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 128.-129.

¹⁹⁸ Isto, str. 129., 132.

¹⁹⁹ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, 293.-300.

Među svim tim odlukama najzapaženija je svakako ona o isključenju Rankovića. Nije bilo očekivano da će se rukovodstvo Srbije tako lako pomiriti sa smjenom, a pogotovo da će se toliko žestoko obrušiti na njega.

8.1.3. Izvještaj javnog tužitelja

Savezni javni tužitelj dr. Franc Hočevar napisao je 19. studenog 1966. izvještaj na temelju izvještaja kojeg su njemu podnijele Istražno – tehnička komisija SSUP-a i Vojno – tehnička komisija. Svoj izvještaj Hočevar je uputio SIV-u.²⁰⁰ U izvještaju se navodi da je kazneni postupak pokrenut protiv 16 osoba (Vojina Lukića, Živojina Srbe Savića, Milisava Lukića, Selima Numića, Pavla Tepine, Vojislava Baladžije, Bože Arnautovića, Mirka Trivića, Živorada Paunovića, Stanislava Pavlina, Velimira Đorđevića, Aleksandra Ignjatovića, Milana Đokovića, Slobodana Jovovića, Zvonimira Radoševića, Gvozdena Predojevića). Protiv Aleksandra Rankovića i Svetislava Stefanovića postupak još uvijek nije pokrenut jer kao poslanici Saveznog vijeća Savezne skupštine imaju imunitet.²⁰¹

Javni tužitelj je zaključio kako su *Aleksandar Ranković i Svetislav Stefanović zajedno sa Vojinom Lukićem igrali odlučujuću ulogu u izgrađivanju koncepcije o ulozi, djelokrugu, sredstvima i metodama rada Službe državne bezbjednosti i da su je oni raznim pravilnicima, internim uputstvima i davanjem zadataka usmjeravali na totalno praćenje i uticanje na sve pojave, zbivanja i tokove u društvenom životu, na masovnu kontrolu građana (dosjei, mreža suradnika), na kontroliranje brojnih državnih funkcionera i društvenih radnika (dosjei, obrada putem mreža suradnika, praćenje, prisluškivanje), što nije zahtijevala borba protiv stvarnog neprijatelja, nego je očigledno prelazila okvire tih potreba i djelokrug ustavnih i zakonskih ovlaštenja službe. Takva praksa dovela je do masovnog kršenja ustavnih prava građana do pojedinih akata nasilja i do drugih protupravnih radnji.*²⁰² Takva optužba je dosta općenita i neodređena. Ne navode se precizno zakoni koje su Ranković i ostali prekršili. Tužitelj je u šest poglavlja pokušao objasniti koje su se to deformacije pojavile u UDB-i i za što su sve odgovorni Ranković i ostali suradnici.

U prvom poglavlju tužitelj govori o deformacijama unutar UDB-e. Prvo što je problematično u vezi UDB-e je djelokrug njezina rada. Stefanović se nije bavio otkrivanjem i suzbijanjem organizirane neprijateljske djelatnosti, već i mnogim drugim djelatnostima koje prema

²⁰⁰ Isto, 317.

²⁰¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 299.

²⁰² Isto, str.300.

mišljenju tužitelja ne bi trebale biti u njihovoj nadležnosti. UDB-a se tako bavila praćenjem raznih antisocijalističkih pojava kao što je nenamjensko trošenje sredstava, odnosi u kolektivima, kretanje cijena i njihov odraz na tržište, reagiranje na razne mjere i događaje te brojne druge.²⁰³ Nadalje, optužuje UDB-u da je razvila sistem informacija i analiza koje se dostavljaju državnim i političkim dužnosnicima kako bi im sugerirali stavove i mjere koje trebaju poduzeti. Uz te optužbe prilažu i dokaze – izvještaje u kojima je vidljivo da su prilagođavali podatke kako bi izazvali sumnju u uspjeh privredne reforme. Navodi se i akcija *Morava* u kojoj su organi UDB-e tragali za zlatom, vrijednosnim papirima i ostalim dragocjenostima Draže Mihailovića te pritom fizički maltretirali veliki broj građana i to uz dopuštenje Rankovića, Stefanovića i Lukića. UDB-u se zatim optužuje za pokušaje razbijanja jedinstva jugoslavenskih naroda na način da su različitim metodama (praćenje, prisluškivanje, iznudaivanje) *otkrivali* šovinističke i velikodržavne stavove. Još jedna od deformacija bilo je prikupljanje negativnih pojava ili grešaka u radu SKJ pred Osmi kongres. Također su prikupljali podatke o raznim poslanicima i kandidatima za različite skupštine odnosno odbore. U sljedećem poglavlju govori se o tome kako su Ranković i *grupa oko njega* nastojali na važne položaje u upravi, vlasti, poljoprivredi ili vojsci postaviti ljude na koje se mogu osloniti, a ukloniti one koji im ne odgovaraju.²⁰⁴ U trećem poglavlju tužitelj govori kako su se Aleksandar Ranković i Svetislav Stefanović miješali u kadrovska i ostala pitanja Državnog sekretarijata za inozemne poslove (DSIP) pomoću kontrole nad UDB-om, kadrovskom službom i Komitetom CK u DSIP. U četvrtom poglavlju se optužuje Rankovića i Lukića za pokušaj miješanja u kadrovska pitanja JNA. Navodi se da je bio prisluškivan ured časnika Druge uprave JNA.²⁰⁵ U petom poglavlju govori se o aferi prisluškivanja. Navodi se da su postavljene instalacije za prisluškivanje u ured Predsjednika u zgradi SIV-a uz znanje Rankovića i Stefanovića. Pri tome se izostavlja činjenica da je i sam Predsjednik znao i dao odobrenje za postavljanje instalacija za prisluškivanje. Navodi se da su u privatnoj rezidenciji predsjednika u Užičkoj 15 postavljeni mikrofoni i telefon s ugrađenim blok - kondenzatorom pomoću kojih je bilo moguće prisluškivanje i to iz stana Rankovića, no ne navodi se da se stvarno i prisluškivalo predsjednika. Navodi se i da je utvrđeno kako je tijekom 1961. ili 1962. godine telefonska linija u stanu Edvarda Kardelja bila povezana sa stanom Rankovića i to radi prisluškivanja. Sa stanom Rankovića kablom su bile povezane i linije Koče Popovića i Svetozara Vukmanovića. U posljednjem poglavlju tužitelj je naveo kako su optuženi kada su uvidjeli da se istina počinje otkrivati uništavali dokaze, palili

²⁰³ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, 319.

²⁰⁴ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 300.-302.

²⁰⁵ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, 322.-323.

dokumentaciju, povlačili instalacije za prisluškivanje i dogovarali se oko izjava koje će dati komisijama.²⁰⁶ Tužitelj je uz svoje stavove odnosno optužbe priložio određene materijale koji bi iste trebali potkrijepiti, no zanimljivo je kako ti prilozi nisu sačuvani u građi koja se čuva Arhivu Jugoslavije.²⁰⁷

8.1.4. Izvještaj Komisije SIV-a

Na temelju izvještaja saveznog javnog tužitelja svoje zaključke donijela je i Komisija Saveznog izvršnog vijeća. Za razliku od javnog tužitelja koji je donekle navodio optužbe i pokušalo ih potkrijepiti dokazima, Komisija SIV-a u svom Izvještaju iznosi *proizvoljne i neargumentirane prosudbe*. Ustvrdili su da se oko Rankovića formirala grupa istomišljenika na određenoj političkoj platformi, istim pogledima i interesima, a s ciljem borbe za vlast. Optužuje ih se za *sistematske opstrukcije ustavnog poretka, otežavanje razvoja samoupravljanja, zalaganje za politiku čvrste ruke, djelovanje s velikodržavnih, centralističkih i šovinističkih pozicija*. Osnovno što su željeli bilo je sprječavanje demokratizacije ustavnog poretka i daljnjeg razvoja samoupravljanja te stvaranje sumnje u privrženost određenih nacija jugoslavenskim interesima. Komisija je navela da se grupa oko Rankovića koristila UDB-om kako bi utjecala na društveni razvoj, otvarali su se dosjei za građane koji su zloupotrebljavani za postavljanje kadrova prema vlastitim interesima, a rješavanje onih njima nepodobnih. Najteži prijestup je korištenje operativno-tehničkog odjela savezne UDB-e za ozvučavanje radnog kabineta i rezidencije predsjednika Republike, a i nekih drugih članova CK SKJ, političkih i državnih dužnosnika.²⁰⁸

U knjizi *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a* navodi se kako je zasigurno bilo zloupotreba UDB-e, no ne na način da je to bilo planirano od strane jedne grupe istomišljenika okupljene oko Rankovića kako je to prikazano u Izvješću SIV-a. No takve optužbe su bile nužne kako bi prikazale Rankovića i ostale optužene kao rušitelje ustavnog poretka.²⁰⁹

U izvještaju se navodi da su na UDB-u odlučujući utjecaj imali Ranković i Stefanović koji su tako mogli koristiti operativnu tehniku i analitiku UDB-e za ostvarivanje vlastitih ciljeva. Problem je bio što je UDB-a zadržala stare metode rada i nadležnosti te nije bila pod društvenom kontrolom koja bi spriječila navedene zloupotrebe. Ranković, Stefanović i Lukić su i nakon odlaska s dužnosti saveznog sekretara za unutrašnje poslove imali utjecaj na rad

²⁰⁶ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 303.-305.

²⁰⁷ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 305.

²⁰⁸ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 306.-307.

²⁰⁹ Isto, str. 307.

UDB-e. Optužuje se Rankovića da je *neposredno odlučivao o pojedinim krupnijim akcijama*, Stefanovića da je *bilježio opaske i davao uputstva* te Lukića da je *neposredno učestovao u pojedinim akcijama*. U Izvještaju se ističe kako je UDB-u potrebno reorganizirati. Komisija je osmislila *Teze za reorganizaciju* prema kojima se izradio *Prijedlog osnovnog zakona o unutrašnjim poslovima* koji regulira poslove Službe državne bezbjednosti. Srž reorganizacije bila je u smanjenju nadležnosti savezne UDB-e, a jačanju republičkih službi.²¹⁰

Na kraju Izvještaja nakon svih oštarih optužbi, Komisija SIV-a daje *Prijedlog odustajanja od krivičnog gonjenja*, a za takav postupak navode tri argumenta koja treba uzeti u obzir. Prvi argument je taj da *antiustavna aktivnost ove grupe protiv sistema samoupravljanja nije imala realnih izgleda za uspjeh zbog konsolidirana stanja u samoupravnoj strukturi društva i činjenice da je cjelokupna javnost nedvosmisleno i energično osudila pokušaj zavjere grupe oko Rankovića*. Sljedeći argument je humanizam i već postojeća praksa pomilovanja i amnestija. Posljednji argument bile su Rankovićeve zasluge koje je stekao i njegovo dva desetljeća dugo iskustvo na značajnim društvenim položajima.²¹¹

Izvještaj Komisije SIV-a predstavio je Avdo Humo pred Saveznom skupštinom. On je ponovio glavne prosudbe i optužbe iz Izvještaja. Grupu okupljenu oko Rankovića nazvao je *pučističkom* i *zavjereničkom*, a Rankovića i Stefanovića glavnim pokretačima zavjere pomoću koje su pokušali srušiti ustavni poredak i preuzeti vlast, no u skladu s Izvještajem Komisije SIV-a traži odustajanje od krivičnog progona. Savezna skupština je nakon kratke diskusije prihvatila izvještaj Komisije SIV-a u kojem se tražilo pomilovanje za 18 osoba. Tako protiv Rankovića i Stefanovića kazneni postupak nije niti pokrenut, a za ostale je zaustavljen.²¹² Tito je sam rekao da će ukoliko Savezno vijeće Savezne skupštine prihvati Izvještaj SIV-a, on pomilovati optužene. Sada su uvjeti za to bili ostvareni.²¹³

8.1.5. Zašto je Tito abolirao Rankovića

Pomilovanjem Rankovića i ostalih optuženih u javnosti je Tito, a i cijelo društvo ispalo velikodušno i humano. No za Rankovića taj postupak nije bio toliko velikodušan. U javnosti on je bio optužen i osuđen i to bez mogućnosti da se brani.²¹⁴ Ranković je smatran odgovornim za sve što se događalo u službi sigurnosti i više se nije mogao baviti nikakvim političkim radom.

²¹⁰ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 308.-310.

²¹¹ Isto, str. 310.

²¹² Isto, str. 310.-314.

²¹³ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 331.

²¹⁴ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 333.

Postojali su oni kojima je abolicija smetala, tako su albanski rukovoditelji tražili od Tita Rankovićovo uhićenje. Tito im daje odgovor koji možda najbolje objašnjava zašto je došlo do pomilovanja: (...) *abolicija nije oprostaj. Ranković je optužen najteže pred čitavom zemljom, pred predstavnicima svih naših nacionalnosti. Može li biti teže kazne od javne osude, pred čitavim narodom, kao čovjeka koji je doprinio da se učini toliko zla? To je najteža kazna. Abolicija je došla iz mnogih razloga, u prvom redu radi toga da ne vodimo sada proces u kome bi se pred sudovima povlačio čitav niz ljudi. Vjerojatno, to bi bio proces koji bi nam više štetio nego koristio. (...) On je politički mrtav.*²¹⁵

²¹⁵ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković iz arhiva KOS-a*, str. 315.

9. Život Aleksandra Rankovića nakon Brijunskog plenuma

Nakon Brijunskog plenuma Ranković je otišao u Dubrovnik gdje je još neko vrijeme proveo sa svojom ženom Slavkom i sinovima Mićom i Slobodanom. Bio je u lošem zdravstvenom stanju, stoga nije previše izlazio. Razmišljao je o događajima na Brijunskom plenumu i čitao materijale s Plenuma, ali i neke ranije Titove govore kao onaj 1962. u Splitu. Rijetko je primao posjete. Posjetio ga je prijatelj iz Zagreba i Slavkine prijatelj iz Ljubljane, susreo se i s Vladimirom Zečevićem, glumcem Ljubom Tadićem, ali su ga zato izbjegavali Đuro Pucar i još neki rukovoditelji iz Bosne i Hercegovine koji su isto ljetovali u Dubrovniku. U Beograd su se odlučili vratiti 3. rujna. Ondje je Ranković u početku najviše vremena provodio u kući, šetajući iz sobe u sobu ili pregledavajući razne materijale u svome radnom kabinetu. Izbjegavao je čak i susrete s osobljem.²¹⁶ Ubrzo je povučeno osiguranje koje je do tada bilo uz Rankovića, njegov pratitelj, vozač i još neka posluga. Morao je vratiti službena vozila, ali i napustiti kuću u kojoj živi. Dodijeljena im je kuća na Sjenjaku koju je prije koristio Vladimir Popović. Šest mjeseci nakon Plenuma dobio je rješenje o umirovljenju na temelju kojega će primati mirovinu.²¹⁷

Iz javnog života se u potpunosti povukao. Živio je pod stalnim nadzorom policije i nije činio ništa što bi ga moglo kompromitirati.²¹⁸ Povremeno bi odlazio u hotel *Metropol*, *Gradsku kafanu*, *Klub umetnika*, *Stadion* i *Maderu* i pri tome izazivao različite reakcije. Mnogi su mu prilazili i ispitivali ga zašto nije drugačije reagirao na Plenumu te mu govorili da je trebao iznijeti svoju stranu priče pa makar završio u zatvoru. On nije volio govoriti o tome i ponavljao je kako neće ići protiv onoga za što se borio cijeli život, a da će vrijeme pokazati svoje. Događalo se da kada uđe u neku *kafanu*, ljudi počnu pljeskati, glazba staje i pjevaju mu pjesme *Marš na Drinu* ili *Tamo daleko*. On nije volio što se to događa i često je znao upozoravati ljude da mu ne prilaze jer bi zbog toga mogli imati poteškoće.²¹⁹ S Titom se nakon Brijunskog plenuma nije nikada susreo niti čuo. Ranković je znao nekada prokomentirati Tita. U prosincu 1966. je radnicima koji su radili na njegovoj kući rekao da *neobično ceni i poštuje druga Tita i da nikada nije pomišljao da učini nešto protiv njega*. Tito je u svom istupu jednom prilikom 1968. poistovjetio Rankovića i Đilasa što je Rankovića iznenadilo. Za njega je to bilo apsurdno, on kaže: *Eto vidite ja tu ubijam vreme u kući, u ovoj bašti, u ovom lišću i nigde ne izlazim. Obećao sam Titu i Partiji da neću praviti bilo kakve ekscese*. I nije pravio nikakve ekscese.

²¹⁶ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str. 334.

²¹⁷ Isto, str. 335.-336.

²¹⁸ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, str. 517.

²¹⁹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str. 350-351.

Vjerovao je da Tita netko obmanjuje i da zbog toga on nekada donosi pogrešne odluke. Na mogućnost da ode k Titu 1969. godine on kaže: *Ne, ne, bože sačuvaj. Nikako. On sve zna. Sve ovo što se meni želi na određen način aludirati, to potiče odavde iz vrha. Ja znam da on to sve zna... Šta bi mu bilo da kaže, a bilo bi dosta jednu reč da kaže – Pustite Marka na miru, šta radite od njega. Samo to da kaže ja vjerujem da bi bili srećni svi, ali on to neće. Od njega su napravili dadilju, njega guraju ispred sebe, a vidiš li šta mu rade ovi koji ga guraju. Znaš, godine su takve. Vidiš da ga promovišu u Sloveniji, u Bosni, Savka ga dočekuje na granici Slovenije i Hrvatske, očekuje, dočekuje, ispraća. To su godine.*²²⁰

9.1. Zašto je Ranković šutio

Mnoge je zanimalo zašto je Ranković nakon svega što mu se dogodilo šutio. Prije i za vrijeme Plenuma je šutio jer je mislio kako će Tito shvatiti da se radi o podvalama i podmetanjima i da u ništa od toga neće povjerovati. Nakon Plenuma je pak vjerovao kako će se stvari s vremenom rasvijetliti i raščistiti. No, do toga nije dolazilo, a on je i dalje odbijao davati intervjue ili bilo kakve izjave domaćim ili stranim medijima. On se još jednom pokazao kao uvjereni komunist kojemu je najvažnija Partija. Prema riječima njegove žene Slavke bilo mu je lakše biti nevina žrtva, nego izazvati razdor u Partiji.²²¹ Možda je najbolji odgovor na pitanje zašto je šutio dao on sam u zabilješkama koje je pisao o sebi i drugima: *Borba za istinu je sama po sebi takva etička vrednost u društvenom ophođenju ljudi da čovek samo otuda može crpeti snagu za trijumf nad zabludama i lažima. Istina je ponekad teško krčila sebi put, kroz lavirinte, ljudske gluposti i egoizam, ponekad je bila primorana i na odstupanja, ali nikad i nikom nije opraštala. Što se tiče mog političkog i ličnog morala, neka mi se ne zamjeri ako o sebi kažem da sam u tome čvrst kao granitna stena. Zapravo, to i jeste moja najjača točka, svidelo se to nekome ili ne. Svako jurišanje u pravcu te tačke mora da završi kao Sizifov posao. Neizmerno je glupo i krajnje kratkovidno kad se danas o meni poturaju priče, jednom o mojoj prosovjetskoj, a drugi put o prozapadnoj orijentaciji. Malo je vajde i kad se one podešavaju prema raspoloženju i političkoj orijentaciji sredine na koju se želi uticati. Ako planerima ovakve kampanje treba nešto da dokazujem i posle decenija zajedničkog rada, mogu im odmah reći da sam bio i ostao nepopravivo jugoslovenski orijentisan, podrazumevajući pod tim socijalističku Jugoslaviju ravnopravnih, slobodnih i nezavisnih naroda i narodnosti. I ne samo to. Pristupajući radničkom pokretu, pre četiri decenije, na mene se, u tom prvom početnom koraku, navezala poznata*

²²⁰ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str. 347.-349.

²²¹ Isto, str. 372.-374.

*krilatica Proleter i svih zemalja, ujedinite se, da me ona i danas čvrsto drži, usprkos svim optužbama. Nema te cene koja bi me mogla dovesti u situaciju da učinim bilo kakvu pakost zemlji i Partiji... Najзад, svako ulazi u istoriju sa svojim bremenom. Ja ću svoje gordo nositi. Duboko sam uveren u pobjedu istine nad lažima. Savremenici će bezuslovno saznati gorku podvalu, podmetnutu u proleće 1966. godine...*²²²

9.2. Smrt

Ranković je umro 18. kolovoza 1983. godine u Dubrovniku od posljedica infarkta. U *Tanjugu* su objavili vijest o smrti i njegovu iscrpnu revolucionarnu i državničku biografiju. S obzirom da je bio proglašen narodnim herojem 1945., sahranjen je uz sve počasti u *Aleji narodnih heroja* gdje ga je ispratila njegova obitelj, ratni drugovi i skoro tristo tisuća Beograđana.²²³ Njegova sahrana bila je utjeha njegovoj obitelji, jer toliki broj ljudi nitko nije očekivao. O tome je govorila i Slavka: *Za sve nas treba da je uteha ispraćaj koji mu je narod priredio na njegovom poslednjem putu, ispraćaj prilikom njegove sahrane. Protiv te ogromne mase ljudi ništa nitko nije mogao.*²²⁴

²²² Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 70.

²²³ Isto, str. 13.

²²⁴ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, str. 375.

10. Zaključak

Sigurnosno-obavještajna služba OZN-a, kasnije preimenovana u UDB-u bila je jedan od stupova totalitarne vlasti komunističke partije. Iako je bila podijeljena i po republikama, UDB-a je bila jedinstvena i strogo centralizirana služba. Odigrala je važnu ulogu u sukobu s narodnim neprijateljima za vrijeme rata, ali i nakon rata u obračunu s Informbiroom te svim političkim protivnicima KPJ. U obračunu s neprijateljima bila je nemilosrdna i izazivala strah među narodom. Često se služila represivnim metodama kao što su likvidacije bez sudskih postupaka i zatvaranje u logore zbog čega je i dobila prve kritike. No, njezina moć nastavila je rasti, kao i moć njezina rukovoditelja Aleksandra Rankovića. Zahvaljujući rukovodećem položaju u UDB-i i brojnim drugim državnim i partijskim funkcijama Ranković je postao jedan od najznačajnijih ljudi u Jugoslaviji. Nije posve jasno zbog čega se Tito odlučio na obračun s Rankovićem, no zasigurno je bilo više čimbenika koji su tome doprinijeli. Prvenstveno činjenica da je Ranković 60-ih godina bio predvodnik dogmatske, konzervativne struje koja je pružala pritajeni otpor privrednoj reformi, decentralizaciji i uvođenju demokratizacije u partijske odnose. Kada je Tito konačno odlučio prikloniti se reformističkim snagama bilo je jasno da za Rankovića – predvodnika otpora više nije bilo mjesta. Drugi čimbenik bio je Rankovićev položaj i utjecaj. Tito ga je postavio na mjesto potpredsjednika Republike nakon čega su mnogi smatrali kako će on naslijediti Tita, a pojavile su se i sumnje kako bi on mogao prigrabiti vlast i prije nego Tito umre. Problem je bio i što je UDB-a koja je bila vjerna Rankoviću izmaknula kontroli Partije i postala potpuno samostalna. Zbog straha od reakcije srpskog rukovodstva i naroda Tito je pažljivo osmišljavao kako na što bezbolniji način smijeniti Rankovića. Odlučio se na obračun s UDB-om i Rankovićem na Brijunskom plenumu 1966. kada između ostalog iznosi tvrdnju da su Ranković i UDB-a prisluškivali najviše državne i partijske dužnosnike te njega samog. Brojne osnivane komisije koje su trebale provjeriti utemeljenost optužbi o prisluškivanju nisu došle do konkretnih dokaza, ali već je na Brijunskom plenumu bilo jasno da je sve osmišljeno kako bi se Rankovića i njegove najbliže suradnike maknulo iz političkog života. Posebno zanimljivo je što je nakon svih optužbi došlo do toga da je Tito abolirao Rankovića. Ranković je tako u društvu bio optužen i osuđen bez ikakve mogućnosti da se obrani, no on kao iskreni komunist, odan svojoj Partiji nije imao namjeru javno istupati kako ne bi naštetio jedinstvu Partije. Odluke donesene na Brijunskom plenumu izazvale su različite reakcije; u Srbiji su to doživjeli kao nacionalni poraz, a u Hrvatskoj kao pobjedu nad srpskim hegemonizmom. Nakon smjene Rankovića UDB-a više nije imala onakvu moć kao prije Brijunskog plenuma i većinu nadležnosti prenijela je na republičke službe. Isto tako provela su reforme i u SKJ, unutar

kojega reformističke snage dobivaju sve veći zamah, a jačaju republička rukovodstva što će kasnije rezultirati Hrvatskim proljećem i pojavom liberalizma u Srbiji. Iako je Brijunski plenum ukazao na neke propuste u radu sigurnosnih organa, mnoge zloupotrebe UDB-e ostale su nepoznanica i do danas i tek trebaju postati predmetom historiografskih istraživanja.

11. Popis literature

1. Akrap, Gordan, "Mač i štit u rukama partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja javnog znanja", *National security and the future*, Vol.11 No.4 , Udruga svetog Jurja, Zagreb 2010.
2. Bilandžić, Dušan, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi:1918.-1985.*, Školska knjiga, Zagreb 1985.
3. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999.
4. Bilandžić, Dušan, *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945. – 2005.*, Prometej 2006.
5. Dedijer, Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Izdavačka radna organizacija RAD, Beograd 1984.,
6. Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918. – 2008.*, EPH LIBER, Zagreb 2008.
7. Goldstein, Ivo, Goldstein, Slavko, *Tito, Profil*, Zagreb 2019.
8. Jurčević, Josip, *Bleiburg*, Dokumentacijsko informacijsko središte, Zagreb, 2005.
9. Klinger, William, *Teror narodu*, Večernji list, Zagreb, 2014.
10. Kovač, Svetko, Dimitrijević, Bojan, Popović, Irena, *Slučaj Ranković: Iz arhiva KOS-a*, Despot infinitus, Zagreb, 2016.
11. Marković, Marko , *Udbini sinovi*, Press Holdnig, Ljubuški, 2004.
12. Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb 2003
13. Mikšić, Diana, *Arhiv OZN-a s osvrtom na godinu 1945., Znanstveni skup 1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006.
14. Petranović, Branko, *Historija Jugoslavije 1918.-1988., Treća knjiga, Socijalistička Jugoslavija 1945.-1988.*, Nolit, Beograd
15. Pirjevec, Jože,, *Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb 2012.
16. Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb 2006.
17. Radelić, Zdenko, *Pripadnici UDB-e U Hrvatskoj osuđeni zbog Informbiroa*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2010.,
18. Tripalo, Miko, *Hrvatsko proljeće*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 2001.
19. Sekulić, Zoran, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, Dositelj, Beograd 1989.,
20. Vukušić, Bože, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, A.D., Zagreb 2002.